

เศรษฐกิจวัดกรุงเทพมหานคร และผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคมไทย

(พ.ศ. 2411 - 2453)

ภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจและสังคมไทยที่เคลื่อนไหวไปอย่างรวดเร็ว ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงนโยบายค้ำวัดของรัฐในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังผลให้เศรษฐกิจวัดมีความเปลี่ยนแปลงในเชิงปริมาณและมูลค่าอย่างเห็นได้ชัด ที่ค้ำวัดโดยการสนับสนุนของรัฐถูกนำมาใช้สร้างผลประโยชน์ให้แก่วัดในกรุงเทพมหานครอย่างกว้างขวาง ทั้งในรูปของการให้เช่าที่ดินเพื่อทำกินและเช่าเพื่อสร้างตึกแถวอาคารพาณิชย์ การลดการอุดหนุนจากรัฐทำให้วัดต้องดิ้นรนหารายได้ผลประโยชน์ในรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งวัดที่เคยทำมาก่อนเพื่อมาใช้จ่ายในกิจการวัด ซึ่งส่วนใหญ่ผูกพันกับการสร้างและปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุภายในวัด ภายใต้กิจกรรมทางเศรษฐกิจดังกล่าว วัดบางวัดได้เพิ่มพูนทรัพย์สินผลประโยชน์จนกลายเป็นวัดที่มีฐานะมั่งคั่ง การศึกษาเศรษฐกิจวัดกรุงเทพมหานครในรัชสมัยนี้จึงมีความสำคัญที่จะทำให้เข้าใจความมั่งคั่งของวัดบางวัดในปัจจุบัน

สภาพเศรษฐกิจและสังคมของกรุงเทพมหานครในสมัยรัชกาลที่ 5 และผลกระทบต่อเศรษฐกิจวัด

กรุงเทพมหานครเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็วจากเมืองซึ่งมีเนื้อที่เพียง 2,589 ไร่ ในสมัยเมื่อแรกสร้างเมือง ขยายตัวเป็น 5,552 ไร่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และเพิ่มขึ้นเป็น 8,330 ไร่ ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมีประชากรในสมัยนี้ประมาณ 600,000 คน¹ ในขณะที่มีวัดประมาณ 269 วัด

¹"กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525" ศิลปากร, หน้า 40, 47 และ 94.

สังคมกรุงเทพฯ ก็ได้เปลี่ยนจากสภาพสังคมชนบท ในสมัยรัตนโกสินทร์มาเป็นสังคมเมือง ในสมัยรัชกาลที่ 5

หลังการทำสนธิสัญญาเบาริง ในปี พ.ศ. 2398 ทำให้เศรษฐกิจของไทยซึ่งก่อนหน้านี้มีกระแสทุนนิยมอยู่บ้างแล้วมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจทุนนิยมมากขึ้น อย่างไรก็ตามอิทธิพลของระบบกักตุนก็ยังคงอยู่สูงมากและมีอิทธิพลเหนือกว่า ดังนั้นเศรษฐกิจไทยในสมัยนี้จึงมีลักษณะเป็นเศรษฐกิจกักตุนนิยม¹ โดยชนชั้นกักตุนและนายทุนค่างแบ่งปันผลผลิตส่วนเกินของสังคมในหมู่พวกตน แม้ในสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน พ.ศ. 2475 ระบบเศรษฐกิจกักตุนนิยมก็ยังคงดำรงอยู่ โดยระบบกักตุนยังมีอิทธิพลครอบงำ ระบบทุนนิยมแม้จะมีปัจจัยภายนอกเข้ามากระทบแต่ก็ไม่สามารถทำลายระบบกักตุนไทยได้ เนื่องจากระบบกักตุนไทยมีความสามารถในการกูดึงเงินผสมผสานสูง²

การเข้ามาของระบบทุนนิยมสร้างผลกระทบอย่างสูงต่อเศรษฐกิจของกรุงเทพมหานคร ระบบทุนนิยมทำให้ธุรกิจการค้าและอุตสาหกรรมในกรุงเทพฯ ขยายตัวอย่างรวดเร็ว เกิดบริษัทห้าง-ร้านต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ ขึ้นหลายแห่ง เช่น บริษัทอุทกเรือ โรงเลื่อยไม้ โรงสีไฟ โรงแรม โรงงานน้ำตาล บริษัทการค้าของต่างชาติ ได้แก่ ห้างป่าเทอร์ แอนด์ กูเคล บริษัท คี.เค.เมซัน และบริษัท บอเนียว เป็นต้น³ ทำให้เกิดความจำเป็นที่จะต้องใช้เงินเพื่อตั้งบริษัทห้างร้าน บริษัทห้างร้านเหล่านี้ได้ทวีจำนวนขึ้นอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5⁴

¹ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทย," หน้า 113-114.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และสุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," หน้า 155.

³ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ค่านเศรษฐกิจ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2522), หน้า 328-330.

⁴เรื่องเดียวกัน, หน้า 331-332.

เป็นผลให้อัตราความต้องการที่ดินมีสูงขึ้น ระบบทุนนิยมยังทำให้เกิดการพัฒนาการคมนาคมขนส่งในประเทศ เกิดการสร้างถนน และชุกชุมคลอง เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมหลายสายในสมัยรัชกาลที่ 4 และ 5¹ ทำให้ที่ดินถูกบุกเบิกและเริ่มมีราคา นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการผลิตเพื่อการค้า เกิดการเกษตรกรรมขนาดใหญ่โดยเฉพาะ การผลิตข้าวเพื่อเป็นสินค้าออก² ทำให้เกิดการขยายตัวของการจับจองที่ดิน ได้แก่ ที่ดินริมสองฝั่งคลองที่เอกชนและรัฐชุกขึ้น³ การเจริญเติบโตของการค้ายังทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจเงินตราซึ่งเข้ามามีบทบาทสำคัญในวิถีชีวิตของชาวไทยมากขึ้น⁴ การขยายตัวของเมืองและชุมชนอันเนื่องมาจากความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจทำให้ความต้องการที่ดินเพื่ออยู่อาศัยของราษฎรมีมากขึ้น ที่ดินในกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะในย่านการค้าและชุมชน จึงมีราคาถีบตัวสูงขึ้น

การเข้ามาของระบบทุนนิยมได้มีผลกระทบต่อเศรษฐกิจโดยรวมเท่านั้น แต่ยังมีผลกระทบต่อเศรษฐกิจอีกด้วย เนื่องจากเศรษฐกิจก็เป็นเศรษฐกิจย่อยในระบบเศรษฐกิจใหญ่ การตัดถนนสายใหม่ ๆ ทำให้วัดซึ่งมีที่ดินอยู่ริมถนนได้ประโยชน์ วัดที่ตั้งอยู่ในย่านธุรกิจการค้าและชุมชนก็นำที่ดินของวัดออกให้เช่าเอกชนเช่าอยู่อาศัยหรือสร้างอาคารตึกแถวมากขึ้น ทำให้วัดมีรายได้จากค่าเช่าที่ดิน และตึกแถว การแพร่หลายของระบบเงินตราและธนาคารทำให้หลายวัดนำเงินผลประโยชน์เข้าฝากธนาคารเพื่อกินดอกเบี้ย และบางวัดถึงขนาดนำ

¹"กรุงรัตนโกสินทร์ 2325-2525" ศิลปากร, หน้า 45-65.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุชี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," หน้า 124 และ 128.

³ฉัตรทิพย์ เทสสิริ, "การถือครองที่ดินในประเทศไทย.....," หน้า 6-7.

⁴ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุชี ประศาสน์เศรษฐ์, "ระบบเศรษฐกิจไทย 1851-1910," หน้า 134-136.

เงินของวัดออกให้เอกชนกู้ยืม วัดที่ร่ำรวยบางวัดก็สามารถเซ่นของวัดสร้างอาคารที่ถาวร
เพื่อเก็บผลประโยชน์ อาจกล่าวได้ว่าภายใต้ระบบเศรษฐกิจทุนนิยม วัดก็ได้ปรับตัวเอง
เพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงไปของระบบเศรษฐกิจด้วย ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นอยู่เองที่จะ
ของลดความเคร่งครัดในพระวินัยลงบ้าง

การแก้ปัญหาเศรษฐกิจของวัดภายหลังการเปลี่ยนแปลงนโยบายของรัฐ

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเปลี่ยนแปลงนโยบายการ
ให้ความอุปถัมภ์แก่วัดโดยลดความอุดหนุนและค่าใช้จ่ายในการพระศาสนาลงโดยทั่วไป เพื่อ
ให้วัดหันมาพึ่งตนเองอันเป็นผลให้วัดขาดรายได้ที่จะมาจุนเจือวัด ดังกล่าวแล้วในบทที่ 3
ทำให้วัดต่าง ๆ ต้องดิ้นรนเพื่อความอยู่รอด วัดที่ได้รับความกระทบกระเทือนสูงคือ วัดหลวง
ขนาดกลางซึ่งไม่ค่อยมีความสำคัญในสายตาของรัฐ และวัดหลวงขนาดใหญ่ เนื่องจากความ
วิจิตรพิสดารและความใหญ่โตของวัดทำให้ต้องสิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการดูแลสูง แต่วัดหลวง
ที่มีขนาดใหญ่และมีความสำคัญต่อบ้านเมืองจริง ๆ ก็มักไม่เดือดร้อน เนื่องจากรัฐมักจะให้
งบประมาณเพื่อการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์อยู่เสมอ ดังเช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้รับความ
การปฏิสังขรณ์ในทุกรัชกาล และได้รับการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ในสมัยรัชกาลที่ 3 รัชกาลที่ 5
รัชกาลที่ 7 แม้ในรัชกาลปัจจุบัน¹

การแก้ปัญหาเศรษฐกิจของวัดนั้น ดำเนินในหลายรูปแบบซึ่งส่วนใหญ่รัฐจะให้การ
สนับสนุน เนื่องจากเป็นการแบ่งเบาภาระของรัฐเอง การแก้ปัญหาซึ่งมีจุดมุ่งหมายหลักคือ
หารายได้เงินผลประโยชน์เพิ่มพูนแก่วัดนั้นดำเนินในรูปแบบที่สำคัญ ดังนี้

---

¹ บังอร กรโกวิท, "การซ่อมวัดพระศรีรัตนศาสดาราม" อนุสาร อ.ส.ท.
22 (มิถุนายน 2525), หน้า 36-42.

ก. การนำที่ดินวัดมาหาผลประโยชน์

การนำที่ดินวัดมาหารายได้เงินผลประโยชน์ กล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบการหารายได้ผลประโยชน์ที่เก่าแก่กระทำมานานแล้ว แต่ในระยะแรกเป็นรูปของการให้เช่าที่นาที่สวนของวัด โดยแลกเปลี่ยนในรูปของผลผลิตที่ได้ ซึ่งก็คือค่าเช่าประเภทหนึ่ง แต่มีได้เป็นค่าเช่าในรูปตัวเงิน อย่างไรก็ตามมีบางวัดที่อนุญาตให้ราษฎรเช่าอยู่อาศัยได้ฟรีโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าหรือผลผลิต แต่ก็ถือเป็นประเพณีว่าผู้อาศัยที่วัดทำกินจะต้องให้การอุปถัมภ์แก่วัดและพระสงฆ์ในวัดด้วยปัจจัยสี่ ในรูปของการทำบุญ¹ ซึ่งถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้วก็จะพบว่า เป็นค่าเช่าประเภทหนึ่งเช่นกัน เป็นแต่เพียงค่าเช่าที่มีได้กำหนดมูลค่า

ก่อนสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การนำที่ดินวัดมาหาผลประโยชน์โดยการให้เช่าคงทำในรูปการให้เช่าทำกินในที่นาที่สวนโดยทั่วไปค่าเช่าคงเป็นผลผลิต แต่เมื่อระบบเงินตราแพร่หลายจึงเกิดค่าเช่าในรูปตัวเงินขึ้น อย่างไรก็ตามรูปแบบการเช่าก็คงจำกัดอยู่ในสองลักษณะแรกเป็นพื้น เมื่อรัฐลดการอุดหนุนแก่วัดแล้วรัฐก็ได้แนะนำให้วัดนำที่ดินมาให้เช่าหาผลประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายมากขึ้น และเพื่อให้ได้ค่าเช่ามากขึ้น ดังนั้นในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดจึงเริ่มตื่นตัวในการเก็บค่าเช่าที่ดินที่ทำกินบนที่ธรณีสงฆ์ ซึ่งมักมีการให้ประมุขวัดในระหว่างผู้ที่เช่าอาศัยอยู่เดิมและผู้ที่มาขอเช่าใหม่อยู่เสมอ² และเกิดการเช่าที่ดินวัดในหลายรูปแบบ อาทิเช่น เช่าที่ดินทำหาเรือจ้าง เช่าทำห้องแถว ตึกแถว โรงแถว เรือนโรง เช่าที่ดินริมน้ำจอกไม้ขอนแก่น เช่าที่ขายเลนจอกเรือ เช่าที่ปลูกโรงพักพลตระเวน เช่าที่ลานวัดตากผ้ามะเกลือ เช่าที่เย็บใบเรือโป๊ะ เช่าที่ตั้งร้านค้าในงานนักขัตฤกษ์³ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการเช่าอาคารคอกแถวของวัดด้วย บางครั้งวัดก็มีเงิน

¹ เนตรนภิส นาควิธระ และคณะ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการแปลงการใช้ที่ดิน....," หน้า 43-44.

² หจข., ร 5 ค. 4.5/5 เรื่องที่เขตกวัดโสมนัสวิหาร, 23 มีนาคม ร.ศ. 118 - 7 มิถุนายน ร.ศ. 119

³ หจข., ร. 5 ค. 25/3 รายงานมรรคนายก ร.ศ. 122 - 22 มีนาคม ร.ศ. 129.

รายได้จำนวนมากจากการขายที่ดินของวัด¹ การนำที่ดินของวัดไปหาผลประโยชน์ถ้าเข้า
จะโลกกล่าวโดยละเอียดต่อไป

ข. การหารายได้ผลประโยชน์จากการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ ของวัด

การจัดงานเทศกาลต่าง ๆ ในวัดหรือที่เรียกรวม ๆ ว่างานวัดนั้นเป็นการหา
รายได้ของวัดทางหนึ่งที่มีมากที่สุดในสมัยนั้น วัดใหญ่ ๆ มักจะมีงานวัดประจำปีอย่างน้อยปีละ
หนึ่งครั้ง เพื่อให้ราษฎรมาทำบุญซึ่งเงินรายได้จากการทำบุญก็มักจะเข้าวัดเพื่อเป็นค่าใช้จ่าย
หรือเพื่อการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุของวัด อาทิเช่น งานก่อดุสิตพระเจดีย์ทราย งานจัดเทศน์-
มหาชาติ เทศน์พระมาลัยของวัดมหาพฤฒาราม² งานเปิดทองระพุทชนาคน้อย วัดประยูร
วงศาวาส³ งานนักขัตฤกษ์สงกรานต์ประจำปีของวัดพระเชตุพนฯ⁴ การจัดงานก่อดุสิต
ทรายของวัดคิสานุกรามเพื่อหาเงินมาปฏิสังขรณ์อุโบสถ⁵ งานวัดในกรุงเทพมหานครสมัย
รัชกาลที่ 5 ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดเห็นจะไม่มีที่ใดเกินงานประจำปีและงานก่อดุสิตทรายวัดเบญจม
บพิตร ซึ่งทำรายได้ให้แก่วัดปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก ดังเช่นในปี พ.ศ. 2444 เฉพาะ
รายได้จากค่าเช่าร้านออกงานในงานวัด ได้ค่าเช่าถึง 23,024 บาท 56 อัฐ⁶ และในปี

¹ หจข., ร. 5 ศ. 1/79 รายงานตรวจรับการเงิน..., หน้า 26--35

² หจข., ร. 5 ก. 6/22 (ภ,ม,ย) รายงานมรรคทายกวัดมหาพฤฒาราม,

13 มิถุนายน ร.ศ. 122 - 11 กรกฎาคม ร.ศ. 129, หน้า 18.

³ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 18, "ประวัติวัดประยูรวงศาวาส," หน้า 136.

⁴ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 17, "ประวัติวัดพระเชตุพนฯ," หน้า 346.

⁵ หจข., ร. 5 ศ. 6/7 (ภ,ท) วัดคิสานุกราม พระบอญเจ้าอาวาสวัด
เจริญพร พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์, 19 มิถุนายน ร.ศ. 125, หน้า 4.

⁶ หจข., ร. 5 ศ. 6/55 (ม) วัดเบญจมบพิตร รายงานพระราชกุศล
สถาปนาวัดเบญจมบพิตร ภาคที่ 6 ร.ศ. 121, หน้า 85-86.

พ.ศ. 2443 วัดไค้รายได้จากงานก่อพระเจดีย์ทรายเป็นเงินถึง 10,582 บาท 28 อัง
 20 นี้อยู่¹ ส่วนในหัวเมืองงานวัดที่ยิ่งใหญ่ได้แก่งานประจำปีพระพุทธบาทสระบุรี ซึ่งสร้าง
 รายได้ให้แก่วัดตกประมาณปีละ 2,000 - 6,000 บาท² ดังนั้นจะเห็นได้ว่างานวัดจะสร้าง
 รายได้ให้แก่วัดมากหรือน้อยย่อมขึ้นอยู่กับความยิ่งใหญ่ของงานวัดนั้น ๆ

ค. การเรียกรายเงินบริจาค

เงินบริจาคกล่าวได้ว่าเป็นรายได้หลักของวัดอย่างหนึ่งตั้งแต่สมัยโบราณ
 เนื่องจากคติความเชื่อที่ว่าทำบุญกับวัดและสงฆ์จะได้กุศลสูงสุด ราษฎรจึงนิยมทำบุญด้วยการ
 บริจาคผลผลิตและเปลี่ยนแปลงมาเป็นทรัพย์สินเงินทองส่วนใหญ่ในสมัยหลังการเรียกรายเงิน
 บริจาคปรากฏทั่วไปในทุกวัดของกรุงเทพมหานคร โดยเฉพาะวัดใหญ่ ๆ ที่มีชื่อเสียงหรือมี
 สิ่งศักดิ์สิทธิ์สำคัญประจำวัดที่ราษฎรเคารพนับถือก็มักจะได้เงินบริจาคมกกว่าวัดเล็ก ๆ
 โดยทั่วไปวัดหลวงมีแนวโน้มจะได้รับเงินบริจาคมกกว่าวัดราษฎร์ เงินบริจาคของวัดส่วน
 ใหญ่มักถูกใช้จ่ายไปในการซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัด³ การบริจาคเงินแก่วัดนั้นมีใช้กระทำเฉพาะ
 ในหมู่ราษฎร พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการผู้ใหญ่ที่มีฐานะ
 มั่งคั่งก็นิยมทำบุญบริจาคทรัพย์สินแก่วัดโดยทั่วไป ปรากฏชัดเจนาในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระ
 ราโชบายสนับสนุนให้วัดเปิดการเรียกรายหาเงินบริจาคเพื่อมาซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัด เนื่อง
 จากทรงเห็นว่าเส้นทางหารายได้ที่สำคัญและง่ายของวัด และพระองค์ก็มักจะทรงร่วมบริจาค

¹ หจข., ร. 5 ศ. 6/59 (บ) วัดเบญจมบพิตร การก่อพระเจดีย์ทราย วัดเบญจม
 บพิตร กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์ กรมหมื่นมณฑุสรัชกาลที่ 5, 21 เมษายน ร.ศ. 119

² หจข., ร. 5 ศ. 6/36 (พ) เรื่องปฏิสังขรณ์พระพุทธบาทสระบุรี พระมณฑ
 ทิพนธ์ ถวายพระพรรัชกาลที่ 5, 13 เมษายน ร.ศ. 124 - 13 เมษายน ร.ศ. 128

³ รายได้ของวัดจากการบริจากรูปปรากฏทั่วไปในเอกสาร หจข., ร. 5 ศ. 6
 รายงานมรรคทายกของวัดต่าง ๆ

สมทบแก่วัดช่วยเสมอ¹

ง. การหารายได้จากกราบกราบกิจศพ

ประเพณีการเผาศพฝังศพในเขตป่าช้าของวัดนี้มีมาตั้งแต่สมัยโบราณแล้ว โดยเฉพาะวัดราชนัดดาที่มีป่าช้าเป็นที่ฝังศพและเผาศพแทบทุกวัด² วัดโพธิ์ก่อนที่จะมาเป็นวัดพระเชตุพนฯ ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ก็เคยมีป่าช้าวัดตั้งอยู่นอกกำแพงเมือง เมื่อมีการสร้างกำแพงพระนครขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีและรัชกาลที่ 1³ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ปรากฏหลักฐานชัดเจนว่ามีมีการเผาศพตามวัดต่าง ๆ ซึ่งมักจะเป็นวัดอยู่นอกกำแพงเมือง เนื่องจากในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ยังไม่อนุญาตให้เผาศพคนในเขตกำแพงเมือง ดังในปี พ.ศ. 2363 เกิดอหิวาตกโรคระบาดคนในกรุงตายกันมาก มีศพต้งถึงเคลื่อนกลาดตามป่าช้าและศาลาคินในวัดสระเกศ วัดบางลำพู วัดบพิตรพิมุข วัดประทุมคงคา และวัดอื่น ๆ มากมาย ที่เผาแล้วก็มากแต่ที่ลอยน้ำเกะฮอนแม่น้ำทุกแห่งก็มาก⁴ แต่การเผาศพที่จัดสร้างเป็นเมรุเผาศพอย่างเรียบร้อยถาวรปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งพระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุรูปที่วัดสระเกศ เพื่อใช้สำหรับพระราชทานเพลิงศพเจ้านายและข้าราชการผู้ใหญ่⁵ กล่าวกันว่าเมรุรูปที่วัดสระเกศเป็นเมรุรูปที่ทันสมัยที่สุดในสมัยนั้น เปรียบพร้อมบริบูรณ์

¹ หจส., ร. 5 ศ. 6/30 หนังสือกรมราชเลขาบุการ..., หน้า 5; ร. 5 ศ. 6/13 พระราชหัตถ์เลขา..., หน้า 1 และ ร. 5 ศ. 6/11 เจ้าพระยาภาสกรวงศ์..., หน้า 2-5.

² แดงการณัฏระสงฆ์ เล่ม 17, "ประวัติวัดพระเชตุพนฯ," หน้า 78-79.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (พระนคร : องค์การค้าของคุรุสภา, 2504), หน้า 115-116.

⁵ แดงการณัฏระสงฆ์ เล่ม 13 พ.ศ. 2468, "ประวัติวัดสระเกศ," หน้า 191.

ค่ายอุปถัมภ์ และสถานที่ คือว่าเมรุปูนวัดอรุณราชวราราม และวัดสุวรรณาาราม¹ และเป็น
เมรุราชอิศริยาภรณ์สมัยแรกก่อนเมรุวัดเทพศิรินทราวาส ๒๒๓๐ มาถูกยุบเนื่องจากการกีดกัน
ผ่านเมรุตั้งอยู่ติดกับถนนและอาคารบ้านเรือนไม่เหมาะแก่การศพบังกิจศพ² อย่างไรก็ตาม
กิจการฅาปนศพยังมีได้มีความสำคัญในฐานะแหล่งที่มาของรายได้ของวัดนัก

ถึงสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงเห็นว่ากิจการฅาปนศพสถานเริมมีความสำคัญและทำ
รายได้ให้แก่วัดต่าง ๆ หลายวัดในกรุงเทพมหานคร แยกดินเหนื่นของศพก่อสร้างความรำคาญ
พระทัยแก่รัชกาลที่ 5 ในขณะที่เสด็จพระที่วังสวนกุหลิมมาก จึงทรงขอให้ยอมมีการเผาศพใน
ถุที่ถมจะพักไปยังวังสวนกุหลิม "ครั้นจะไปรกเกล้าฯ ให้ห้ามซากที่ไถ่ยากจะซากผลประโยชน์
ในวัดไป"³ วัดต่าง ๆ เช่น วัดจักรวรรดิราชาวาส ทั้งพระสงฆ์และสัปเหร่อในวัดจึงจัดเผา
ศพกันบ่อยครั้งมากขึ้น เนื่องจากผู้จัดการเผาศพได้ผลประโยชน์⁴

อึ่งกระทรวงธรรมการก็ถือเป็นนโยบายอยู่แล้วที่จะจัดให้การเผาศพ ฝั่งศพเป็น
ผลประโยชน์รายได้แก่วัด⁵ เพื่อชดเชยแก่การขาดรายได้ของวัดเนื่องจากการลดการอุทิศบุญ
ของรัฐ การขาดรายได้ของวัดค่ายเหตุดังกล่าวทำให้วัดบางวัด เช่น วัดมหาพฤฒาราม

¹เรื่องเดียวกัน.

²พระพรหมคุณาภรณ์ (เกี่ยว อุปเสโณ), ประวัติวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร
(กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วัฒนาพิมพ์, 2521), หน้า 30.

³หจช., ร. 5 ศ. 1/58 หนังสือกรมราชเลขาณการ เรียนเจ้าพระยาภาสกรวงษ์,
15 มกราคม ร.ศ. 118

⁴หจช., ร. 5 ศ. 1/58 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาขอ
กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, 31 ตุลาคม ร.ศ. 119

⁵หจช., ร. 5 ศ. 1/58 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาขอ
กรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, 16 มกราคม ร.ศ. 118

โดยการนำของมรรคนายกเห็นทางที่จะหารายได้เพิ่มสูงขึ้นอย่างถาวร ด้วยการจัดการ
 ฌาปนกิจศพให้มีลักษณะการกำหนดค่าไถ่มากขึ้น โดยการยอมเผาศพคนบางประเภทซึ่งต้อง
 เสียค่าบำรุงให้แก่วัดด้วย¹ แต่บางวัดเช่นวัดจักรวรรดิก็ไม่คิดค่าเช่าศาลาอันที่เป็นแค่ขอ
 ค่าแรงคนรักษาความสะอาด เก็บกวาดและค่าเผาศพ ค่าพินแล้วแต่ผู้ใช้บริการจะให้ แต่
 ถ้าศพอนาถาไม่มีญาติก็รับเผาศพให้ฟรี²

ในสมัยรัชกาลนี้เบรสุสานของวัดที่เป็นที่นิยมมากที่สุดคือ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส
 ซึ่งถือเป็นเบรราชอิทธิยาภรณ์ ซึ่งรัชกาลที่ 5 มีใ้ได้ออกทุนทรัพย์สร้างเท่าใดแต่เจ้านาย
 เชื้อพระวงศ์จะมาใช้บริการเป็นผู้บริจาคทุนทรัพย์สร้างกัน³ ศพที่มาเผาวัดเทพศิรินทร์มัก
 เป็นศพผู้ที่มีเงินทำให้วัดได้เงินบริจาคมาก⁴ โดยปกติวัดนี้จะไม่รับเผาศพคนธรรมดาสามัญ
 แต่ถาสมาชิกชนชั้นเป็นผู้มีฐานะร่ำรวยให้เงินบริจาคมากวัดก็ยอมให้เผาได้ ดังพระราชดำรัส
 ของรัชกาลที่ 5 ว่า "เรื่องวัดเทพศิรินทร์ ตรงกับคำว่า แขงคังเหล็ก เงินง่างอ่อนไ้โดย
 ใจได้รับเข้าไว้แล้ว"⁵

¹ หจข., ร. 5 ศ. 6/22 รายงานมรรคนายกวัดมหาพฤฒาราม....., หน้า 4-6.

² หจข., ร. 5 ศ. 6/6 (จ,ฉ,ช) วัดจักรวรรดิราชาวาส ชุมวิทจักรวรรดิ
 ไวยาวัจฉกรวัด รายงานต่อเจ้าพระยาวิศิษฐวงษ์วุฒิไกร, 25 ตุลาคม ร.ศ. 124,
 หน้า 57-58.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 191.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁵ หจข., ร. 5 ศ. 6/75 (บ) วัดเบญจมบพิตร รายงานพระราชกุศลในการ
 สถาปนาวัดเบญจมบพิตร สำนเาพระราชหัตถเลขาถึงกรมหมื่นสมมคอมรพันธ์, 26/7/119,
 หน้า 127.

ปรากฏว่าเมรุสุสานวัดเทพศิรินทร์นี้สร้างมาประโยชน์รายได้ให้แก่วัดเป็นจำนวนมาก เมื่อใช้บริการมักทำบุญถวายทั้งเงินและสิ่งของแก่วัดมากมาย "ด้วยที่ปลงศพผู้ทุกวันนีไม่มีที่หลุมสุสานหลวงวัดเทพศิรินทร์วาสา"¹ กิจการเมรุสุสานของวัดเทพศิรินทร์กำหนดมาถึงขนาดมีการวางแผนการก่อสร้างเมรุสุสานหลวงและอาคารอื่น ๆ และตั้งเป็นกองทุน ดังที่ว่า

เตรียมไว้สำหรับเจ้าภาพงานศพเสียอีก กับอีกอย่างหนึ่งควรจะต้องเป็นทุนนอนขึ้นไว้สำหรับการรักษา ถ้าเจ้าภาพงานศพจะลอกเป็นตัวเงินเข้าในทุนก็ให้ออกได้ตามปรารถนา²

ดังนั้นกิจการงานปณิธานของวัดเทพศิรินทร์วาสาจึงเป็นแหล่งหารายได้สำคัญของวัดนับมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 แม้ในปัจจุบันนี้ก็ตาม แต่รายได้จากเมรุสุสานก็ขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งของวัด และฐานะของผู้จะมาเผาศพด้วย ดังเช่นรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าเมรุสุสานของวัดราชาธิวาสที่จะสร้างขึ้นคงจะไม่ได้เงินบริจาคจากคนเผาศพมากอย่างวัดเทพศิรินทร์ เพราะเป็นแต่พระชนกฐานะปานกลาง แต่ถ้าวัดสร้างให้เรียบร้อยคนฐานะปานกลางก็คงจะนิยมมาเผาศพที่วัดนี้มากขึ้น คงจะพอได้ผลประโยชน์บำรุงวัดและพระสงฆ์ในวัดบ้าง³

¹ ไซย., ร.6-7 ศ. 20/10 ที่วัดบึงสังข์ และที่สุสานวัดเทพศิรินทร์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาคำรงราชานุภาพ ถึงเจ้าพระยามหิธรราชเลขาธิการ, 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2470

² เรื่องเดียวกัน

³ พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมากับสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 191.

ต่อมาในปี พ.ศ. 2461 กระทรวงนครบาลได้กำหนดเขตวัดที่จะอนุญาตให้
ราษฎรเผาศพได้เฉพาะบางวัดเนื่องจากปัญหาสาธารณสุข เพราะการเผาศพทำให้เกิด
ความสกปรกกลิ่นเหม็น ปรากฏว่าได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่ราษฎรเป็นอันมากจน
เกิดการร้องเรียนขึ้น¹ อันเสียดังปริมาณความต้องการเมรุสุสานที่เผาศพที่เพิ่มมากขึ้น

• จ. การหารายได้จากการนำเงินผลประโยชน์ของวัดจัดให้เอกชนกู้หรือฝาก
ธนาคารกินคอกเบี้ย

วัดบางวัดที่มีฐานะมั่งคั่งหรือมีเงินผลประโยชน์ของวัดอยู่มากมักจะนิยม
นำเงินผลประโยชน์นั้นไปหาผลประโยชน์ต่อด้วยการให้เอกชนกู้ยืม หรือฝากธนาคารกิน
คอกเบี้ย การนำเงินผลประโยชน์ของวัดฝากธนาคารคงจะมีมานานแล้ว แต่ปรากฏ
หลักฐานแน่ชัดในปี พ.ศ. 2438 โดยเจ้าพระยาภาสกรวงษ์ได้นำเงินที่รัชกาลที่ 5 ทรง
บริจาคให้แก่วัดมหาธาตุเป็นค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์วัด จำนวน 16,000 บาท ไป
ฝากธนาคารไคคอกเบี้ยร้อยละ 4 ตกเป็นเงินปีละ 640 บาท เพื่อใช้ดอกผลเป็นค่า
รักษาดูแลวัด² หรือวัดจุฬาทิศธรรมสภา และพระพุทธรบาท บนเกาะสีชังก็มีเงินผลประโยชน์
ของวัด และพระพุทธรบาทฝากอยู่ในธนาคารคือ ส่วนพระพุทธรบาท 5,296 บาท 27 สติงค์
ฝากในตองกงแบงก์ ส่วนเงินรายได้ของวัดจุฬาทิศธรรมสภาจำนวน 10,742 บาท 65 สติงค์
ฝากอยู่ที่ธนาคารซาเคอร์³

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์
การคณะสงฆ์, หน้า 493.

² หจข., ร. 5 ศ. 6/14 (ภ,ม,ย) เรื่องการปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ เจ้าพระยา
ภาสกรวงษ์ กราบอุทธรณ์เจ้าน้องยา ขอกรมหมื่นเสด็จมณฑล, 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 117,
หน้า 14-17.

³ หจข., ร. 5 ศ. 6/18 (จ,ฉ,ช) ปฏิสังขรณ์วัดจุฬาทิศธรรมสภา พระยา-
ศุภกรณ์ กราบมิ่งขวัญรัชกาลที่ 5, 6 กันยายน ร.ศ. 129, หน้า 6.

ในปี พ.ศ. 2444 กระทรวงธรรมการได้นำเงินผลประโยชน์รายไค้ของวัดต่าง ๆ ที่กระทรวงดูแลอยู่จัดฝากธนาคารเพื่อกินดอกเบี้ยทั้งประเภทรายปีและรายวันไค้ดอกเบี้ยรวม 2,216 บาท 34 อัฐ จากเงินทุนที่ฝากธนาคารทั้งหมดรวม 27,233 บาท 16 อัฐ¹

ส่วนการนำเงินผลประโยชน์รายไค้ของวัดให้เอกชนกู้ยืมนั้น วัดมักจะให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้ดำเนินการแทนเนื่องจากไม่สะดวกแก่วัดที่จะทำธุรกิจเงินกู้เอง ปรากฏว่าในบัญชีการเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ที่กระทรวงธรรมการเป็นผู้ดูแลจัดผลประโยชน์ในปี พ.ศ. 2444 นั้น กระทรวงธรรมการได้นำเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ออกให้เอกชนกู้ยืม 3 ราย รวมวงเงินกู้ทั้งหมดประมาณ 41,200 บาท ไค้ดอกเบี้ยเงินกู้ที่เก็บได้แล้ว 3,450 บาท² เงินดอกเบี้ยที่ไค้จากเงินกู้และเงินฝากธนาคารนี้กระทรวงธรรมการไค้จัดแบ่งให้แก่วัดที่เป็นเจ้าของเงินผลประโยชน์ทั้งหมด 4 วัด คือ วัดประทุมคงคา วัดแก้วแจ่มฟ้า วัดชนะสงคราม และวัดมหาธาตุ³ อย่างไรก็ตามปรากฏว่ากระทรวงธรรมการนิยมนำเงินผลประโยชน์วัดไปลงทุนให้เอกชนกู้ยืมมากกว่าฝากธนาคาร เนื่องจากไค้ดอกเบี้ยดีกว่าฝากธนาคาร คือ ถ้าฝากธนาคารไค้ดอกเบี้ยสูงสุดร้อยละ 4 แต่ทำให้เอกชนกู้จะไค้ดอกเบี้ยสูงถึงร้อยละ $7\frac{1}{2}$ ดังนั้นจึงปรากฏว่ามีารถอนเงินจากธนาคารมาปล่อยให้เอกชนกู้ ถึงกรณีเงินผลประโยชน์วัดประทุมคงคาและวัดแก้วแจ่มฟ้า⁴

นอกจากจะมีการนำเงินให้เอกชนรายย่อยกู้ยืมแล้ว บางวัดยังออกเงินกู้ให้แก่

¹ หจข., ร. 5 ศ. 1/79 รายงานตรวจรับการเงิน..., หน้า 28-35.

² เรื่องเดียวกัน.

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจข., ร. 5 ศ. 8.3/1 เงินกัลปนาสงฆพระอารามต่าง ๆ เจ้าพระยาภาศกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมขุนสมมตอมรินทร์, 25 สิงหาคม ร.ศ. 120, หน้า 16-18.

ธนาคารด้วย ดังเช่น วัดเบญจมบพิตร ซึ่งกรมพระคลังข้างที่เป็นผู้ดูแลการเงินของวัดมู
ได้นำเงินผลประโยชน์ของวัดให้ธนาคารกู้ ในปี พ.ศ. 2445 จำนวน 11,790 บาท
โดยคคืออัตราดอกเบี้ยร้อยละ 5 ได้เงินค่าดอกเบี้ย 58๑ บาท 32 อัฐ¹ การให้กู้กระทำ
ต่อมาอีกหลายปี ดังปรากฏว่าวงเงินใหญ่เพิ่มขึ้นเป็น 18,470 บาท ในปี พ.ศ. 244๖
ได้ดอกเบี้ย 923 บาท 32 อัฐ ในอัตราดอกเบี้ยเท่าเดิม² บางครั้งวัดที่มีฐานะการเงิน
ดีก็ยั้งให้เงินกู้แก่วัดที่ขาดแคลนเงินทุนดังกรมวัดมหาธาตุให้เงินหนุนกู้ยืมแก่วัดปริณายก
เพื่อยืมไปสร้างตึกแถวหาผลประโยชน์เข้าวัด³ หรือกรณีกรมการจัดการศาสนสมบัติขอ
อนุญาตแก่มหาเถรสมาคม เพื่อนำเงินผลประโยชน์ของวัดบางวัดให้วัดราชบูรณะกู้ยืมเพื่อ
สร้างตึกแถว เก็บค่าเช่า ซึ่งได้รับการอนุญาต⁴

ฉ. การชักชวนให้ราษฎรซื้อที่ดินบริจาคถวายแก่วัด

นอกจากแก้ปัญหาการหารายได้ของวัดในรูปตัวเงินแล้ว วัดยังหาผล
ประโยชน์ในรูปของทรัพย์สินอื่น ๆ อีก ซึ่งเป็นที่ประจักษ์ว่าไม่มีทรัพย์สินใดดีกว่าที่ดิน
ปรากฏว่าในปลายสมัยรัชกาลที่ 5 คติ "การทำบุญที่ดิน" ด้วยการบริจาคเงินเพื่อซื้อที่ดิน
ถวายแก่วัด หรือราษฎรที่มีที่ดินมาก ๆ ก็นิยมบริจาคที่ดินถวายแก่วัดเป็นที่แพร่หลายกันมาก
ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าการถวายที่ดินแก่วัดจะได้บุญกุศลสูงเนื่องจากเป็นทรัพย์สินถาวรที่จะยัง

¹หจข., ร. 5 ศ. 6/77 (บ) วัดเบญจมบพิตร พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุน
สมเด็จพระพันธ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 22 ธันวาคม ร.ศ. 121, หน้า ๖1.

²หจข., ร. 5 ศ. 6/77 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมเด็จพระพันธ์
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 12 ธันวาคม ร.ศ. 125, หน้า 179-181.

³หจข., ร. 5 ศ. 6/19 (ภ,ม,ย) รายงานมรรคนายกวัดมหาธาตุ พระยา
วุฒิการบตี กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมเด็จพระพันธ์, 16 มิถุนายน ร.ศ. 122 -
15 มกราคม ร.ศ. 124, หน้า 2-10.

⁴แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 2, "รายงานประชุมมหาเถรสมาคม ปราบกตาง
เรื่อง ข้อ 3," 11 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2456, หน้า 116-117.

ผลประโยชน์ให้แก่วัดชวักกาลนาน ทั้งนี้อาจสันนิษฐานได้ว่า วัดเองก็คงจะสนับสนุนการบำเพ็ญ
 ในรูปแบบดังกล่าว ดังปรากฏว่า ในปี พ.ศ. 2453 มีข้าราชการที่มีจิตศรัทธาอุทิศที่ดินใน
 อำเภอคลองหลวง แขวงเมืองธัญบุรี เนื้อที่ 113 ไร่ 2 งาน 98 วา ถวายให้แก่วัดเบญจม-
 บพิตร¹ หรือกรณีราษฎรเรียกรายเงินกันจัดซื้อที่ดินตำบลบางไส้ไก่ฝั่งเหนือ อำเภอคลองสาม
 ฝั่งธนบุรี เนื้อที่ 3 ไร่เศษ ถวายเป็นที่ธรณีสงฆ์วัดสุทธาราม² ศติการเรียกรายเงินบริจาค
 เพื่อซื้อที่ดินถวายวัดนี้ยังปรากฏทั่วไปในวัดหัวเมือง ดังเช่น วัดอัมพวัน เมืองสมุทรสงคราม³
 วัดระนาม อำเภออินทบุรี เมืองสิงห์บุรี และวัดอมรเทพ อำเภอบางคล้า เมืองสมุทร-
 สงคราม⁴ แม้ในปัจจุบันคดีนิยมก็ยังมีปรากฏว่าอยู่ให้เห็นโดยเฉพาะในชนบท นอกจากนี้วัด
 ที่มีฐานะร่ำรวยบางวัดก็จัดซื้อที่ดินเข้าวัดด้วยเงินผลประโยชน์ของวัดเอง เพื่อนำที่ดินนั้นมาหาผล
 ประโยชน์เข้าวัดต่อไป ดังเช่นที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้โปรด
 ให้จัดซื้อที่ดินแปลงหนึ่งบริเวณหน้าวัดบวรนิเวศวิหารไว้เป็นสมบัติของวัด ต่อมาได้จัดให้
 ราษฎรเช่าปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัย จน พ.ศ. 2465 จึงจัดสร้างห้องแถวให้เอกชนเช่าเก็บ
 เงินผลประโยชน์เข้าวัด⁵

¹ หจข., ร. 6 ศ. 9.2/2 ที่ธรณีสงฆ์วัดเบญจมบพิตร เจ้าพระยาวิจิตรวงษ์-
 วุฒิกโร กราบทูลพระเจ้านรเมศวร รัชการมณฑลสมทบพันธ, 28 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 129,
 หน้า 2.

² หจข., ร. 6-7 ศ. 20/13 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าธานีนิวัต
 เที่ยงมหาเสวกเอก เจ้าพระยามหิธร, 2 ธันวาคม 2470.

³ หจข., ร. 6 ศ. 9.2/1 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงดำรงราชานุภาพ
 กราบทูลพระเจ้านรเมศวร รัชการมณฑลสมทบพันธ, 23 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 129, หน้า 2.

⁴ หจข., ร. 6 ศ. 9.2/34 เจ้าพระยาธรรมยา เที่ยงมหาเสวกเอก เจ้าพระยา
 มหิธร, 21 มกราคม 2467

⁵ หจข., ร. 6 ศ. 9.2/28 มหาเสวกโท พระยาบริบูรณ์ราชสมบัติ เที่ยง
 มหาเสวกเอก พระยาจักรีปาณี, 21 สิงหาคม พ.ศ. 2465, หน้า 2-3.

การค้ำประกันของวัด เพื่อแก้ปัญหา เศรษฐกิจภายหลังจากที่วัดต้องพึ่งพาตนเอง เป็นไปอย่างกว้างขวางในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดได้นำวิธีการต่าง ๆ มาใช้เพื่อหาเงินผลประโยชน์ไปใช้จ่ายในกิจการต่าง ๆ ของวัด หรือเพิ่มพูนสะสมทรัพย์สินของวัดให้มั่นคงเพื่อจะได้ใช้จ่ายในยามจำเป็น ในการที่วัดต้องอาศัยหน่วยราชการหรือบุคคลต่าง ๆ อาทิเช่น มรรคนายก ไวยาวัจกร เป็นผู้ช่วยดำเนินงาน เนื่องจากวัดขาดความชำนาญในการดำเนินงานธุรกิจหรือธุรกิจบางอย่างก็มีลักษณะที่ไม่เหมาะสมแก่กิจของสงฆ์ที่จะพึงกระทำได้ แต่ทั้งหมดก็เพิ่มความมีฐานะมั่นคงของวัดการดำเนินงานกิจการบางอย่างสร้างรายได้เงินผลประโยชน์ให้แก่วัดมาก จนวัดบางส่วนเริ่มกลายเป็นผู้มีทรัพย์สินร่ำรวย ผลจากการค้ำประกันนี้ทำให้ เศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 เจริญเติบโตอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน

ความเจริญเติบโตของเศรษฐกิจวัดกรุงเทพมหานคร

เศรษฐกิจวัดกรุงเทพมหานครในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีความเจริญเติบโตอย่างเห็นได้ชัดเจน ความมั่งคั่งของเศรษฐกิจวัดในสมัยนี้เห็นได้จากปริมาณทรัพย์สินของวัด 3 ประเภทคือ ที่ดินวัด อาคารตึกแถวของวัด และเงินผลประโยชน์ของวัด

ก. ที่ดินวัด

ที่ดินวัดอันได้แก่ที่วัดที่ธรณีสงฆ์และที่กลบนาเป็นทรัพย์สินที่สำคัญของวัดมาตั้งแต่อดีตกาล สำหรับวัดในกรุงเทพมหานคร เริ่มตระหนักถึงความสำคัญของที่ดินวัดในฐานะเป็นแหล่งที่มาของรายได้ตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 และเมื่อเกิดวิกฤตการณ์เศรษฐกิจวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสถึงกับทรงมี

พระคำรัสว่า "คือไปภายนาวัดทั้งหลายจะตั้งอยู่ใกล้ด้วยมีที่ถนัดน่าซึ่งให้เกิดประโยชน์
พอบำรุงพระอาราม"¹

การขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าและชุมชนในกรุงเทพมหานคร ทำให้ที่ดิน
ในย่านธุรกิจการค้าและชุมชนหนาแน่นมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว² ในช่วงปี พ.ศ.2429-
2448 ราคาที่ดินในกรุงและรอบกรุงมีราคาสูงขึ้นถึง 5 เท่า เนื่องจากการเก็งกำไร
และการเช่าที่ดินมากขึ้น³ การเล่นที่ดินกลายเป็นอาชีพที่สร้างผลกำไรได้ที่สุดอาชีพหนึ่ง
ถึงคำกล่าวของขุนนางเจ้าที่ดินรายหนึ่งว่า

จากการที่ได้พิจารณาอย่างรอบคอบและได้มีโอกาสรวมใจในธุรกิจประเภท
ต่าง ๆ ด้วยตนเองแล้ว ข้าพเจ้าได้ขอสรุปที่ว่ากิจกรรมที่เหมาะสมที่สุดสำหรับ
ขุนนางที่ต้องการยึดเป็นอาชีพหาเลี้ยงชีวิตหรือเพื่อลงทุนนั้น ยากที่จะหาอะไร
ดีไปกว่ากิจกรรมค้าที่ดินและผลประโยชน์จากที่ดินนั้น จะหาอะไรดีไปกว่าการ
ให้เขาที่ดินแก่ชาวบ้านเป็นไม่มี⁴

¹พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีไปมากับ
สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 205.

²ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "ระบบเศรษฐกิจไทย
1851-1910," หน้า 143-144.

³ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "ระบบเศรษฐกิจไทย
1910-1932," หน้า 184-185.

⁴หจข., ร. 5 กษ. 9.2/25 ดังในเรื่องเดียวกัน.

การคัดถนนสายใหม่ ๆ ในกรุงทำให้ที่ดินริมถนนมีราคาสูงขึ้นและเกิดการเก็งกำไร
 ในที่ดิน¹ ราคาที่ดินในถนนสำคัญ ๆ เช่น ย่านถนน สำเพ็ง มุ่งเป็นแหล่งชุมชนและการค้า
 พาณิชยกรรม ถนนพหลุณคี ถนนเยาวราช มีราคาแพงมาก² ทำให้ที่ดินของวัดที่ตั้งอยู่ริมถนน
 คัดใหม่และถนนสายสำคัญ ๆ มีราคาสูงขึ้นด้วย³ ความต้องการใช้ที่ดินในบริเวณย่านการค้า
 พาณิชยกรรมและแหล่งชุมชนทำให้วัดที่ตั้งอยู่ในบริเวณดังกล่าวคือนำที่ดินวัดมาหาผลประโยชน์โดย
 การให้เช่าหรือปลูกสร้างอาคารให้เช่า ซึ่งสร้างรายผลประโยชน์ให้แก่วัดมาก ดังปรากฏว่า
 วัดประทุมคงคาและวัดจักรวรรดิซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนสำเพ็ง และถนนเยาวราช สามารถ
 มีรายได้เงินผลประโยชน์จากค่าเช่าที่ดินและอาคารติดแถวของวัดปีละจำนวนไม่น้อย
 หรือวัดยานนาวาซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนบางรักอันเป็นย่านธุรกิจการค้าของชาวต่างประเทศ
 ก็มีรายได้จากค่าเช่าที่ดินปีหนึ่ง ๆ จำนวนมาก ส่วนวัดที่ตั้งอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองอันเป็น
 เส้นทางคมนาคมสายสำคัญก็มักจะมีรายได้จากการให้เช่าที่ดินเช่นกัน

ในสมัยรัชกาลนี้วัดส่วนใหญ่ในกรุงเทพมหานคร จะมีที่ธรณีสงฆ์และได้นำที่ธรณี
 สงฆ์ของวัดออกหาผลประโยชน์โดยการให้เช่าในรูปแบบต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง ซึ่งวัด
 มักจะทำสัญญาเช่ากำหนดระยะเวลาการให้เช่าเพียง 3 ปีเป็นอย่างมากและมีการเรียก
 เก็บเงินล่วงหน้า อัตราค่าเช่าที่ดินก็มักไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพและทำเลที่ตั้งของที่ดินนั้น⁴
 ลักษณะการให้เช่าที่ธรณีสงฆ์เพื่อหารายได้ผลประโยชน์เข้าวัดที่สำคัญมีดังนี้

¹ อรรถิพย์ เทสสิริ, "การถือครองที่ดินในประเทศไทย....," หน้า 51.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 50.

³ พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไปมา กับ
 สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 207.

⁴ เนตรนภิส นาควิษระ และ คณะ, "รายงานวิจัยเรื่องการศึกษาการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน," หน้า 45-46.

1. การให้เขาทำกินและอยู่อาศัย

เป็นลักษณะการให้เขาที่ปรากฏแพร่หลายอยู่ทั่วไปตามวัดต่าง ๆ เกือบทุกวัด ในกรุงเทพมหานครที่มีที่ธรณีสงฆ์ให้เขาแบ่งเป็น

ก) การเขาเพื่ออยู่อาศัย ได้แก่ การเขาที่ดินวัดเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนเป็นที่พักอาศัยซึ่งอาจจะ เป็นบ้านหลังหรือเรือนโรงห้องแถวเป็นลักษณะการเขาที่ปรากฏอยู่ทั่วไปตามวัดที่ตั้งอยู่ในย่านชุมชน ซึ่งมักมีลักษณะแออัดและบางแห่งเป็นสลับการเขาเพื่ออยู่อาศัย วัดมักจะคิดค่าเช่าในอัตราถูกซึ่งปกติก็ถูกกว่าการเช่าที่ดินเอกชนอยู่แล้ว ตัวอย่างวัดที่ให้เขาเพื่ออยู่อาศัยปรากฏในตารางดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 9

วัดที่ให้เช่าที่ดินเพื่อปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัยสมัยปลายรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6

ลำดับ ที่	วัด	อัตราค่าเช่า	จำนวนผู้เช่า ราย	รวมเงินค่าเช่าผลประโยชน์ รายปี / บาท
1	วัดประยูรวงศาวาส	1 บาทต่อเดือน	6	72
2	วัดกนิษฐาม	ตรว.ละ 45 สตางค์	-	ประมาณ 500 บาท
3	วัดบรมนิวาส	-	12	759
4	วัดมหาพฤฒาราม	-	8	-
5	วัดบุบผาราม	หลังละ 6 บาทต่อปี	20	120
6	วัดจันทรสโมสร	-	-	306(10 เดือน)

ที่มา ประวัติวัดต่าง ๆ ใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 14, หน้า 421-429; เล่ม 15, หน้า 1-25 และ 467-474 และ เล่ม 18, หน้า 355-356, 559 และ 629-633 และ หจช., ร. 5ศ. 6/11 (จ,ฉ,ช) รายงานมรรคนายก วัดจันทรสโมสร หลวงวิจิตรจันทรวานิช เรียบนเจ้าพระยาวิสิทวงษ์วิไกร, 25 กันยายน ร.ศ. 126, หน้า 13-16.

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ข) การเช่าเพื่อทำกิน คือการเช่าที่ดินวัดเพื่อใช้ที่ดินเป็นแหล่งทำ
ประโยชน์ทำกินในทางอื่น ๆ โดยเสียค่าเช่าให้แก่วัด ปรากฏในรูป

1) เช่าที่นาที่สวน ปรากฏอยู่เกือบทุกวัดที่ตั้งอยู่ในย่านเกษตร-
กรรม อัตราค่าเช่าที่นาที่สวนนี้ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับทำเลและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่
ประมาณ พ.ศ. 2442 อัตราค่าเช่าที่สวนศกราคาวาละ 1-2 บาท¹ แต่รายได้จากค่าเช่า
ที่นาที่สวนของวัดนั้นมักทำมูลค่าให้แก่วัดไม่มากนัก วัดที่นำที่ธรณีสงฆ์ออกให้เช่าเป็นที่นาที่
สวน มีตัวอย่างดังปรากฏในตาราง

ศูนย์วิทยพัทยากร

¹ หจข., ร. 5 ก. 4.5/4 ที่วัดสี่วัดในบริเวณสวนดุสิต เจ้าพระยาภาสกรวงษ์
ถึง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสุมิตรพันธ์, 28 กันยายน ร.ศ. 118

ตารางที่ 10
วัดที่ให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ทำนาทำสวน ในสมัยรัชกาลที่ 5-6

ลำดับที่	วัด	ลักษณะ	จำนวนราย	เงินค่าเช่ารายปี/บาท	หมายเหตุ
1	วัดบวรมงคล	ที่สวน	9	100	
2	วัดคูหาสวรรค์	ที่สวน	-	131	ที่นา 60 ไร่ อยุ่หนอง- บุรี เจ้าอาวาสมีอภิวัย ที่นารายกรบริจาคน
3	วัดชัยพฤกษมาลา	ที่นาและสวน	-	300	
4	วัดราชบพิธ	ที่นา	-	-	200 ไร่ อยุ่ท่าบด- คลองที่ 8
5	วัดไทรบางโคล่	ที่สวน	1	40	
6	วัดแจ้งร้อน	ที่สวน	2	190	
7	วัดทองธรรมชากี	ที่สวน	3	72	
8	วัดใหญ่บางสะแก	ที่สวน	6	47	
9	วัดมกุฏกษัตริย์	ที่สวน	10	200	

ที่มา หจธ., ร. 5 ศ. 8.3/1, หน้า 14-15; ร. 5 ศ. 6/21 รายงานมรรคทายก
วัดแจ้งร้อน, หน้า 2-4; ร. 5 ศ. 6/40 รายงานมรรคทายกวัดไทรบางโคล่,
หน้า 4-6; ร. 5 ศ. 6/15 รายงานมรรคทายก วัดบวรมงคล, หน้า 3-6
และ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 11, หน้า 167-168; เล่ม 16, หน้า 46 และ
เล่ม 20, หน้า 470-471.

2) เขาที่ริมน้ำของวัดท่าท่าจอกเรือแพหรือท่าเรือรับจ้าง

วัดที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลองที่เป็นทางสัญจรไปมาของเรือแพหรือเป็นแหล่งที่เรือแพต้องมาจอดค้าขายหรือเป็นท่าขายมักมีรายได้จากการให้เช่าที่ริมน้ำนั้น ท่าท่าจอกเรือแพหรือให้เช่าที่กินท่าท่าเรือรับจ้าง ซึ่งบางวัดทำรายได้มสประโยชน์แก่วัดสูงกว่าการให้เช่าที่กินเพื่ออยู่อาศัยหรือทำนาทำสวน เช่น วัดระฆังโฆสิตาราม วัดกุสิตาราม ดังปรากฏว่ารายละเอียดดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 11

วัดที่ให้เจ้าหน้าที่รักษาทำความสะอาดเรือแพหรือท่าเรือรับจ้างในสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับที่	วัด	ลักษณะ	ค่าเช่ารายปี/บาท
1	วัดระฆังโฆสิตาราม	คาเช่าท่าเรือจ้าง	1,544
2	วัดคูสิดาราม	คาเช่าท่าเรือจ้าง	540-720
3	วัดบพิตรพิมุข	คาเช่าท่าเรือจอดขายของหน้าวัด	354
4	วัดนาคกลาง	คาเช่าท่าเรือจอดขายของหน้าวัด	330-552
5	วัดดาวดึงษ์	คาเช่าท่าเรือจ้าง	240
6	วัดจันทรสโมสร	คาเช่าที่จอดแพหน้าวัด (10 เดือน)	120-156

ที่มา หจช., ร. 5 ศ. 6/11 รายงานมรรคนายกวัดจันทรสโมสร, หน้า 13-16;
 ร. 5 ศ. 6/6 วัดดาวดึงษ์, หน้า 2-4; ร. 5 ศ. 6/20 รายงานมรรคนายกวัดนาคกลาง, หน้า 2-5; ร. 5 ศ. 6/1 รายงานมรรคนายกวัดบพิตรพิมุข, หน้า 2, 6-7; ร. 5 ศ. 6/11 รายงานมรรคนายกวัดคูสิดาราม, หน้า 2-5 และ ร. 5 ศ. 25/3 รายงานมรรคนายก, หน้า 10-14.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

3) เช่าเพื่อกิจการอื่น ได้แก่ การเช่าที่ดินวัดที่ไม่ทราบลักษณะการเช่า หรือนอกเหนือจากการเช่าในสองลักษณะแรก การเช่าลักษณะนี้ เช่น เช่าที่ขายเลนหน้าวัด เช่าปลูกโรง เช่าที่หน้าวัดจอกซุงไม้สัก เช่าที่ตากผ้ามะเกลือ เป็นต้น¹

2. การให้บริษัทห้างร้าน โรงงาน หรือหน่วยราชการเช่า

วัดบางวัดที่ตั้งอยู่ในย่านธุรกิจการค้าหรือทำเลที่เหมาะสมที่จะตั้งโรงงาน บริษัทห้างร้านต่าง ๆ ตลอดจนหน่วยราชการ เนื่องจากอยู่ในเส้นทางคมนาคมสะดวก มักจะมีรายได้จากการให้เช่าที่ดินเพื่อกิจการดังกล่าวสูง ซึ่งอัตราค่าเช่าและรายได้จากการให้เช่าในกิจการประเภทนี้มักจะสูงกว่าการให้เช่าที่ดินในรูปแบบอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว เนื่องจากโรงงาน บริษัท ห้างร้าน มีกำไรจากการดำเนินธุรกิจมาก วัดที่ให้เช่าที่ธรณีสงฆ์เพื่อ กิจการประเภทนี้คว่ำอย่างดังในตาราง ดังนี้

ศูนย์วิทยุทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ หจช., ร. 5 ศ. 4.5/2 เรื่องขอเช่าที่ธรณีสงฆ์ในวัดต่าง ๆ และ
ร. 5 ศ. 8.3/1 เงินกัลปนาสงฆ์พระอารามต่าง ๆ, หน้า 3-11.

ตารางที่ 12

วัดที่ให้เช่าที่ดินเพื่อตั้งโรงงาน บริษัท ห้างร้าน และหน่วยราชการในสมัยรัชกาลที่ 5-6

ลำดับ ที่	วัด	ลักษณะการเช่า	ชื่อโรงงาน บริษัท ห้างร้าน	ค่าเช่ารายปี บาท	หมายเหตุ
1	วัดยานนาวา	บริษัท	บริษัท เรือเบิ้ลจีนสยาม	2,400 - 3,600	ในปี พ.ศ. 2471 เพิ่มเป็น 13,200 บาท 2,452.80 บาท
		อู่เรือ	อู่บางกอกคอก	140 - 360	
2	วัดราชบูรณะ	บริษัท	บริษัท ไฟฟ้าสยาม	-	-
		หน่วยราชการ	โรงเรียนสวนกุหลาบ	-	-
3	วัดพิศมณีนุช	ท่าทางรถราง	บริษัทรถรางไทย	428 - 642	
		โรงเก็บรถราง	บริษัทรถรางไทย	384 - 1,152	
		โรงรถม้า	-	40	
		โรงเก็บรถยนต์	-	40	
4	วัดโสมนาราม	บริษัท	บริษัท อีสต์ เอเชียติก	2,400	ในปี พ.ศ. 2464 เพิ่มเป็น 22,400 บาท ต่อมา รัชกาลที่ 6 ลดให้เหลือ 14,933.32 บาท
5	วัดบรมนิวาส	โรงงาน	โรงสีไฟ	200	
		โรงงาน	โรงเลื่อยจักร	400	
6	วัดกนิษฐนาถ	โรงงาน	โรงไม้กระดานและ โรงเลื่อย	-	
7	วัดบุษยาราม	หน่วยราชการ	โรงพักพลตระเวน	160	ต่อมา เป็นสถานี ตำรวจนครบาล บุษยาราม

ที่มา หจช., ร. 5 ศ. 6/1 รายงานมรรคนายกวัดบพิตรพิมุข, หน้า 2, 6-7, 10-12, 15-16 และ 27-30; ร. 5 ศ. 6/40 วัดโชนาราม, หน้า 12 และ 14; ร. 5 ศ. 1/13, หน้า 10-11; ร. 5 ศ. 6/35 รายงานมรรคนายกวัดยานนาวา; ร. 5 ศ. 6/37 บริษัทเรือเมลจันสยามเช่าที่ดินวัดยานนาวา และ แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 9, หน้า 197; เล่ม 14, หน้า 421-429; เล่ม 15 หน้า 1-25 และ 411-443; เล่ม 16, หน้า 363-378

เป็นที่น่าสังเกตว่า วัดยานนาวามีรายได้จากการให้บริษัทเรือเมลจันสยามและ อุตสาหกรรมบางกอกเช่าที่ดินได้เงินผลประโยชน์สูงมาก เนื่องจากวัดนี้ตั้งอยู่ในทำเลที่ดี คืออยู่ติดถนนวงเวียน ซึ่งเป็นย่านการค้าธุรกิจและยังติดแม่น้ำเจ้าพระยาด้วย ในปัจจุบันวัดนี้ก็ยังมีรายได้จากเช่าในอัตราที่สูงมาก ส่วนวัดบพิตรพิมุขหลังจากให้บริษัทธรรมาภัยเช่าที่ดินทำรางรถและโรงเก็บรถรางแล้วก็มีรายได้เพิ่มมากขึ้นเช่นกัน และวัดโชนารามซึ่งอยู่ติดริมแม่น้ำเจ้าพระยาก็ได้เช่าเช่าที่ดินจากบริษัทอีสต์เอเชียติก ในราคาที่สูงเช่นกัน

การหาผลประโยชน์รายได้จากการให้เช่าที่ดินของวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ยังเป็นเพียงส่วนน้อยของวัดทั้งหมดซึ่งยังมีวัดอีกจำนวนมากที่ให้เช่าที่ดิน แต่ไม่ทราบลักษณะการให้เช่าอาทิเช่น วัดมหาพฤฒาราม มีรายได้จากการให้เช่าที่ธรณีสงฆ์ 360-831 บาท¹ วัดราชบพิธ วัดเทวทรณาราม วัดสระเกศ ได้เช่าเช่าจากที่หน้าวัดและที่ธรณีสงฆ์เป็นเงิน 320 บาท 624 บาท และ 4,885 บาท ตามลำดับ² วัดประทุมคงคาได้ได้เช่าเช่าที่ดินต่าง ๆ 13 ราย เป็นเงิน 8,389 บาท³ และยังมีวัดอื่น ๆ อีกมาก

¹หจช., ร. 5 ศ. 6/22 รายงานมรรคนายกวัดมหาพฤฒาราม, 13 มิถุนายน ร.ศ. 122 - 11 กรกฎาคม ร.ศ. 129

²หจช., ร. 5 ศ. 25/3 รายงานมรรคนายก ร.ศ. 122 - 22 มีนาคม ร.ศ. 129, หน้า 1-9.

³หจช., ร. 5 ศ. 8.3/1 เงินกัลปนาสงฆ์พระอารามต่าง ๆ, หน้า 14-15.

3. การซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินวัด

แม้ธรรมเนียมประเพณีเดิมจะห้ามซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินวัดโดยเด็ดขาด ซึ่งยังปรากฏข้อห้ามนี้ในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 แต่ในทางปฏิบัติ เนื่องจากความต้องการใช้ที่ดินในกรุงมีสูงมากและวัดก็เป็นเจ้าที่ดินรายใหญ่ ที่ดินวัดจึงมักเป็นที่ต้องการของเอกชนและหน่วยราชการ ดังนั้นต่อมาจึงมีการอนุโลมยอมให้มีการซื้อขายที่ดินวัดได้ แต่ต้องได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5 ก่อน การซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินวัดทำให้วัดมีรายได้เป็นก่อนสามารถนำไปใช้จ่ายในกิจการที่ต้องใช้เงินสูงได้ ราคาซื้อขายก็ขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งของที่ดินวัดที่ทำการซื้อขายกันนั้น ในสมัยนี้มีตัวอย่างการซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินที่สำคัญดังปรากฏในตาราง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 13
การซื้อขายแลกเปลี่ยนที่ดินวัดในสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับที่	วัด	เงินรายได้จากการซื้อขายแลกเปลี่ยน/บาท	หมายเหตุ
1	วัดแหลม	7,960	ทั้ง 4 วัดนี้รัชกาลที่ 5 ทรงซื้อที่ดินทั้งหมดของวัดเพื่อสร้างสวนดุสิตรวมราคา 19,513 บาทเศษ
2	วัดทองสม (ร้าง)	1,900	
3	วัดพนม (ร้าง)	1,953	
4	วัดกุสิต (ร้าง)	7,700	
5	วัดคิคาณการาม	1,785	พระยาจีสัตยารักษ์ขอซื้อในราคา ทรว.ละ 70 บาท
6	วัดแก้วแจ่มฟ้า	26,800	พระคลังข้างที่ขอซื้อ
7	วัดรยชนะสงคราม	3,200	พระคลังข้างที่ขอซื้อ

ที่มา หจธ., ร. 5 ศ. 8.3/1 เงินกัลปนาส่งพระอารามต่าง ๆ หน้า 6 และ 15-17;
ร. 5 ศ. 6/8 (ค,ก) ที่กัลปนาส่งวัดคิคาณการาม, หน้า 1-3 และ ร. 5 ศ.
4.5/4 ที่วัด 4 วัดในบริเวณสวนดุสิต, หน้า 1-3

4. จำนวนที่ดินวัด

แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานแสดงจำนวนที่ดินของวัดทั่วประเทศและในกรุงเทพมหานครในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็ตาม แต่จากหลักฐานการสำรวจในสมัยหลัง ๆ ก็เป็นเครื่องยืนยันได้อย่างดีว่า สถาบันวัดเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่งในประเทศไทย ดังแสดงในตาราง

จำนวนที่ดินของวัดประเภทต่าง ๆ ทั่วประเทศ และกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ.2507, 2509, 2510 และ 2511

ปี ทั่วประเทศ กรุงเทพ	จำนวนวัด ทั่วประเทศ กรุงเทพ	จำนวนวัด ที่ได้อบรม ทั่วประเทศ กรุงเทพ	วัด			ที่ธรณีสงฆ์			ที่กัลปนา			ที่วัดร้าง			รวม			หมายเหตุ
			ไร่	งาน	ตารางวา	ไร่	งาน	ตารางวา	ไร่	งาน	ตารางวา	ไร่	งาน	ตารางวา	ไร่	งาน	ตารางวา	
2507 ทั่วประเทศ กรุงเทพ	23539	9605	138743	-	13	91703	3	89	24506	1	2	33632	1	76	288585	2	80	จากกรสำรวจและ ประเมินในปี พ.ศ.2507 ค่าความที่ดินวัดทั่วประเทศ รวม 656475 ไร่ 78 ทรว. และเฉลี่ย แต่ละวัดจะมีวัด 14 ไร่ 1 งาน 78 ทรว. ที่ธรณีสงฆ์ 9 ไร่ 2 งาน 19 ทรว. ที่กัลปนา 2 ไร่ 2 งาน 27 ทรว.
กรุงเทพ		330	2752	-	50	7688	-	-	222	1	24	116	-	89	10788	2	63	
2509 ทั่วประเทศ กรุงเทพ	24105		288607	-	92	217918	-	28							506525	1	20	14 ไร่ 1 งาน 78 ทรว. ที่ธรณีสงฆ์ 9 ไร่ 2 งาน 19 ทรว. ที่กัลปนา 2 ไร่ 2 งาน 27 ทรว.
กรุงเทพ			4825	-	48	13213	-	48							18038	-	96	
2510 ทั่วประเทศ กรุงเทพ	24634		312765	2	61	241230	2	27							553996	-	88	
2511 ทั่วประเทศ กรุงเทพ	25116		307532	-	84	203342	2	47							510874	3	31	

ที่มา กรมการศาสนา, รายงานการศาสนาประจำปี 2517, หน้า 174-178; 2509, หน้า 61-66; หน้า 51 และ 2511, หน้า 155-156.

ถ้าถือการสำรวจของบัณฑิต จุฬาลงกรณ์ ที่สำรวจจะพบว่าที่ดินวัดโดยเฉลี่ยในกรุงเทพมหานคร มีขนาดโดยเฉลี่ยประมาณวัดละ 8 ไร่¹ ที่ดินวัดในกรุงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งมีวัดอยู่ประมาณ 269 วัด ก็จะมีที่ดินครอบครองประมาณ 2,152 ไร่ ในขณะที่พื้นที่ของกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2443 มีเนื้อที่ประมาณ 8,330 ไร่²

ในปี พ.ศ. 2523 วัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ที่ครอบครองที่ดินไว้มาก
ที่มีดังนี้

¹บัณฑิต จุฬาลงกรณ์, "วัดวาอารามตึกแถว," หน้า 9-16.

²"กรุงรัตนโกสินทร์ 2325 - 2525" ศิลปากร, หน้า 94

การใช้ตัวเลขดังกล่าวไปประเมินจำนวนที่ดินในสมัยรัชกาลที่ 5 อาจจะทำให้เกิดความผิดพลาดได้ แต่เนื่องจากไม่มีหลักฐานใดในสมัยนั้นที่จะสามารถแสดงให้เห็นถึงปริมาณที่ดินที่วัดในกรุงเทพมหานครครอบครองอยู่ในขณะนั้น ดังนั้นการใช้ตัวเลขประมาณการนี้จึงมีจุดประสงค์เพื่อต้องการเปรียบเทียบให้เห็นถึงจำนวนที่ดินวัดในสมัยนั้นอย่างหยาบ ๆ

วัดที่มีที่ดินมากที่สุด ในกรุงเทพมหานคร 2๐ อันดับแรก ปี พ.ศ. 2523

อันดับ ที่	รายชื่อวัด	ที่ตั้งเขต	รวมที่ดินวัด			ประเภทที่ดิน					
						ที่ตั้งวัด			ที่ธรณีสงฆ์		
			ไร่	งาน	ตรว.	ไร่	งาน	ตรว.	ไร่	งาน	ตรว.
1	จักรวรรดิราชาวาส	สัมพันธวงศ์	719	3	48	21	1	58	698	1	9๐
2	บึงทองหลาง	บางกะปิ	370	2	82	20	-	-	350	2	82
3	ลาดกระบัง	ลาดกระบัง	295	2	89	50	-	-	245	2	89
4	ปากน้ำ	ภาษีเจริญ	281	1	56	15	-	-	266	1	56
5	พระศรีมหาธาตุ	บางเขน	226	2	86	83	1	66	143	1	20
6	พระยาหยั่ง	พญาไท	223	-	-	5	-	-	213	-	-
7	แก้วไพศุภย์	บางขุนเทียน	181	-	52	8	1	17	172	3	35
8	หัตถ์นารุณสุนทร- การาม	พญาไท	124	2	27	7	3	16	116	3	11
9	พลมาเนย์	ลาดกระบัง	124	2	7	12	-	-	112	2	7
10	น้ำเพ็ญไศ	มีนบุรี	112	3	41	8	2	38	104	1	3
11	จุฑาทอง	พระโขนง	1๐7	-	36	52	-	8๐	54	3	82
12	ทองนพรี	ยานนาวา	95	1	73	12	1	88	82	3	85
13	ลำพะอง	หนองจอก	9๐	3	95	18	3	95	72	-	-
14	ราชสีหราชาราม	บางกอกใหญ่	85	3	65.๐3	7๐	-	-	15	3	65.๐3
15	เสมียนนารี	บางเขน	84	1	66	15	2	77	68	2	89
16	ราชโอรสราชาราม	บางขุนเทียน	77	2	46	56	-	-	21	2	46
17	กัลยาณมิตร	มีนบุรี	75	-	52	33	1	-	41	3	52
18	พุทธบูชา	ราชบุรีณะ	72	-	24	43	-	64	28	3	60
19	เศวตฉัตร	กุลองสาน	71	3	34	31	-	32	40	3	2
20	โสมนัสวิหาร	ป้อมปราบ	70	1	28	31	-	-	39	1	28

ที่มา ฝ่ายสถิติและข้อมูล กองแผนงาน กรมการศาสนา
แบบสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับวัด (แบบ สนว.1) และแบบสำรวจข้อมูลเกี่ยวกับ
ประวัติวัด (แบบ สนว.2);
 ฝ่ายทะเบียนและสถิติ สำนักงานศาสนาอิสลาม กรมการศาสนา
บัญชีโฉนดที่ดินวัด จังหวัดพระนคร เล่ม 1-2 (ก-พ และ พ-อ) และบัญชี
โฉนดที่ดินวัด จังหวัดธนบุรี เล่ม 1-2 (ก-ม และ ย-อ)

หมายเหตุ รวมที่ดินของวัดทั้งที่ตั้งอยู่ในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด และข้อมูลนี้ปัจจุบัน
 อาจเปลี่ยนแปลงไปบ้าง เนื่องจากวัดมีการโอนที่ดิน เว้นที่ดิน รวมทั้ง
 พาทิกร มที่ดินอยู่เสมอ การจัดลำดับจึงอาจคลาดเคลื่อนได้

นอกจากนี้วัดในกรุงเทพมหานครที่นำที่ดินของวัดออกมาจัดผลประโยชน์ เพื่อหา
 รายได้เข้าวัดในรูปแบบของการให้เช่าในลักษณะต่าง ๆ เท่าที่ทราบหลักฐานจากกรมการ
 ศาสนา มีดังนี้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จำนวนที่ดินจัดประโยชน์ของวัดในกรุงเทพมหานครมากที่สุด 20 อันดับแรก ปี พ.ศ. 2523
(เฉพาะวัดที่ให้กรมการศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์)

อันดับที่	ชื่อวัด	ที่ดินจัดประโยชน์		
		ไร่	งาน	ตารางวา
1	วัดสนามสุว	63	2	76
2	กัลยาณมิตร	42	2	1
3	กกบางขุนเทียน	35	1	46
4	ไชยฉิมพลี	33	1	54
5	ทองนนทร์	32	1	21
6	หนองจอก	30	-	-
7	สิงหawangบอน	26	3	36
8	ปากบึง	25	3	96
9	เทพสุธา	25	3	36
10	จันทร์ประดิษฐาราม	24	-	22
11	หงษรัตนาราม	23	3	10
12	สังฆราชา	23	1	59
13	สุวรรณาราม	22	3	34
14	ลาดกระบัง	21	1	56
15	นากกลาง	17	3	32
16	อรุณราชวราราม	17	1	52
17	ภคินีมารดร	17	-	64
18	ราชบูรณะ	16	1	89
19	ราชสีห์ภิรมย์	16	-	58
20	ดงมูลเหล็ก	13	2	10

ที่มา ฝ่ายทะเบียนและสัญญาเช่า สำนักงานศาสนสมบัติ กรมการศาสนา
ทะเบียนการเช่า เล่มที่ ๑-79.1

หมายเหตุ ตัวเลขนี้ทราบเฉพาะวัดที่ให้กรมการศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์ 135 วัด
 ในขณะที่วัดในกรุงเทพมหานครในปี พ.ศ. 2523 มีทั้งหมด 411 วัด

จะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดในกรุงเทพมหานครเป็นสถาบันเจ้าที่ดินรายใหญ่แห่งหนึ่ง และมีผลประโยชน์รายได้จากที่ดินเป็นจำนวนมากในรูปแบบของการให้เช่าลักษณะต่าง ๆ วัดใดจะได้ค่าเช่าจากที่ดินมากน้อยเท่าไรย่อมขึ้นอยู่กับขนาดการครอบครองที่ดินและทำเลที่ตั้งของที่ดินวัดนั้น ๆ ที่ดินวัดจึงกลายเป็นแหล่งรายได้สำคัญ และจะทวีบทบาทความสำคัญต่อเศรษฐกิจวัดมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะในปัจจุบัน

ข. อาคารและตึกแถวของวัด

การสร้างอาคารและตึกแถวของวัดเพื่อให้เอกชนเช่าตามผลประโยชน์รายได้เข้าวัดนั้น ปรากฏหลักฐานชัดเจนตั้งแต่ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ด้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างโรงแถว และตึกแถว ในที่ธรณีสงฆ์วัดโสมนัสวิหารและวัดบวรนิเวศวิหาร¹ แต่การสร้างอาคารรูปแบบ ๆ ของวัดในกรุงเทพมหานครมักจะสร้างเป็นโรงแถวหรือห้องแถวง่าย ๆ ดังเช่นโรงแถวของวัดโสมนัสวิหารก็สร้างเป็นฝาซัดแคะ² หรือสร้างค่วยไม้ เนื่องจากการก่อสร้างอาคารในรูปตึกแถวนั้นต้องลงทุนสูง วัดส่วนใหญ่ยังไม่มีเงินทุนและค่าเช่าก็ต้องสูงตามเงินลงทุนค่วย

¹ หจข., ร. 5 ค. 4.5/5 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์..., หน้า 1-7 และมหามกุฏราชวิทยาลัย, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, หน้า 145.

² เรื่องเดียวกัน.

การสร้างอาคารในรูปตึกแถวของวัดรุ่นแรก ๆ อาจจะสามารถกล่าวได้ว่าเริ่มสร้างในวัดบวรนิเวศวิหารเป็นแห่งแรก โดยการสนับสนุนของรัชกาลที่ 4 ให้วัดสร้างตึกแถวริมถนนสีปสามทาง¹ หลังจากนั้นการสร้างอาคารในรูปตึกแถวก็เริ่มเป็นที่นิยมขึ้นแต่ยังไม่แพร่หลายนัก เนื่องจากสิ้นค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างสูง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏว่าวัดจำนวนมากมีอาคารโรงแถว หอแถว เรือนไม้ หรือตึกแถวให้เอกชนเช่าหาผลประโยชน์ และการหาผลประโยชน์ในรูปของอาคารตึกแถวเริ่มเป็นที่นิยมมากขึ้น วัดหลายวัดที่มีฐานะก็ได้เอาเงินผลประโยชน์ของวัดมาลงทุนสร้างอาคารหรือตึกแถวในที่ดินของวัดเอง ดังเช่น วัดยานนาวา เอาเงินผลประโยชน์วัดสร้างโรงแถว 39 ห้องขึ้นถวายให้เอกชนเช่า² ส่วนวัดที่ไม่มีเงินลงทุนก็มักจะให้เอกชนหรือหน่วยราชการช่วยหาเงินมาลงทุนสร้างตึกแถว แล้วแบ่งผลประโยชน์กัน ดังเช่น วัดจักรวรรดิ ให้กระทรวงธรรมการเป็นผู้วางแผนลงทุนสร้างตึกแถวในวัดโดยกระทรวงธรรมการเปิดประมูลให้เอกชนนำเงินมาลงทุนอีกที่หนึ่ง เมื่อเก็บค่าเช่าได้ก็จะแบ่งกำไรเป็นคอกเบี้ยให้แก่ผู้ลงทุนร้อยละ $6 - 7\frac{1}{2}$ ³ ปรากฏว่าพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์และเอกชนสนใจลงทุนกันมาก⁴ หรือวัดมหาพฤฒารามให้พระคลังข้างที่มาลงทุนสร้างตึกแถวให้เมื่อเก็บค่าเช่าได้เท่าใดให้หักคอกเบี้ยร้อยละ $7\frac{1}{2}$ เงินค่าเช่าที่เหลือเท่าใดให้พระคลังข้างที่แบ่งผลประโยชน์ครึ่งหนึ่งให้แก่วัดมหาพฤฒารามซึ่งเป็นเจ้าของที่ดิน⁵ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง

โมหามกุฏราชวิทยาลัย, พระประวัติสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา
วชิรญาณวโรรส, หน้า 145.

²หจข., ร. 5 ศ. 6/35 (ภ,ม,ย) พระอนันต์นราภิรักษ์ กราบเรียน
พระยาวิสุทธสุริยศักดิ์, 10 กันยายน ร.ศ. 129, หน้า 32.

³หจข., ร. 5 ค. 4.5/6 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, 28 มิถุนายน ร.ศ. 119, หน้า 3-4.

⁴เรื่องเดียวกัน.

⁵หจข., ร. 5 ค. 9.4/7 เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, 28 เมษายน ร.ศ. 117

พระคลังข้างที่เป็นนายทุนเงินกู้ให้แก่วัดก่อนแล้วหักดอกเบี้ยและเงินต้นจากผลประโยชน์ที่
เก็บได้ทีหลัง

บางครั้งวัดที่ไม่มีเงินทุนแต่ที่วัดสั่งมีก็จะขอกู้เงินจากวัดด้วยกันหรือแหล่งเงิน
ทุนอื่น ๆ เพื่อนำมาลงทุนสร้างตึกแถวก่อนแล้วมอบชำระทีหลัง ดังเช่น วัดนรนาถ
จะขอกู้เงินพระคลังข้างที่เพื่อสร้างตึกแถว 25 ห้อง ในราคาห้องละ 400 บาท¹ หรือ
วัดพระเชตุพนฯ กู้เงินทุนจากมหามกุฏราชวิทยาลัย และเงินทุนของวัดเทพศิรินทร์ที่กรม-
พระคลังข้างที่ดูแลอยู่ เป็นจำนวน 58,000 บาท เพื่อสร้างตึกชั้นเดียว 45 ห้อง
โรงแถว 2 ชั้น 11 ห้อง และโรงแถวชั้นเดียว 40 ห้อง โดยเสียดอกเบี้ยร้อยละ 5
ต่อปี² วัดปรีณายกก็เคยขอกู้เงินจากวัดมหาธาตุเพื่อสร้างโรงแถวเช่นกัน³

เมื่อถึงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 6 วัดส่วนใหญ่ที่ตั้งอยู่ริมถนนใน
กรุงเทพมหานครก็มักจะมีอาคารหรือตึกแถวให้เอกชนเช่าเก็บรายได้ผลประโยชน์เข้าวัด
ดังปรากฏตัวอย่างวัดและรายได้ผลประโยชน์ดังนี้

¹หจธ., ร. 5 ศ. 6/10 (ช,น) วัดนรนาถ สุนทรภรรยาพระยาโชฎีก
กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 17 พฤษภาคม ร.ศ. 118, หน้า 1-5.

²แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่ม 17, "ประวัติวัดพระเชตุพนฯ," หน้า 350-353.

³หจธ., ร. 5 ศ. 6/19 (ภ,ม,ย) รายงานมรรคนายกวัดมหาธาตุ...,
หน้า 2-10.

ตารางที่ 17
วัดที่มีอาคารตึกแถวให้เอกรชนเช่าในสมัยรัชกาลที่ 5-6

ลำดับที่	วัด	ประเภทอาคารและตึกแถว	จำนวนอาคารและตึกแถวห้อง	ทุนค่าก่อสร้าง/บาท	เงินผลประโยชน์รายได้จากค่าเช่ารายปี/บาท
1	พระเชตุพนฯ	ตึกแถวชั้นเดียว โรงแถว 2 ชั้น โรงแถวชั้นเดียว	45 11 40	58,๐๐๐	-
2	ยานนาวา	โรงแถวชั้นเดียว คี่ตึกแถว 2 ชั้น	39 19	7,164 -	- 4,56๐
3	จักรวรรดิราชวาส	ตึกแถว 2 ชั้น	32	-	-
4	บวรนิเวศ	ตึกแถวถนน- เพ็ญนครชั้นเดียว ตึกแถวสี่สามห่าง ตึกแถวใหม่	1๐ - 15	- - -	514 8 -
5	ราชบพิธ	ตึกแถว	4	3,88๐	-
6	สุทัศน์	เรือนโรงจาก	22	-	252
7	ราชประดิษฐ์	ตึกแถวชั้นเดียวถนน เพ็ญนคร ตึกแถวถนนบ้านตะนาว	2๐ 15	- -	- 1,295
8	บูรณศิริมาตยาราม	ตึกแถว	5	-	1,44๐
9	มหาธาตุ	ห้องแถว	-	-	2๐๐

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ลำดับ ที่	วัด	ประเภทอาคารและ คฤหาสน์	จำนวนอาคาร และคฤหาสน์ ห้อง	มูลค่าก่อสร้าง/ บาท	เงินผลประโยชน์ราย ได้จากค่าเช่า รายปี/บาท
10	ประยูรวงศ์วาสน	ห้องแถว	10	-	480
11	กุหาสวรรค์	ห้องแถว	20	-	720
12	บรมนิวาส	ห้องแถวชั้นเดียว ห้องแถว 2 ชั้น	10 27	- -	480 2,016
13	ราชบุรณะ	ห้องแถวริมถนน- ศรีเพชร คฤหาสน์ริมถนน- ศรีเพชร	- -	- -	- -

ที่มา หจข., ร. 5 ศ. 6/35 รายงานมรรคนายกวัดยานนาวา, หน้า 32;
 ร. 5 ศ. 6/7 (จ,ฉ,ช) ที่ของสังฆมณฑลจักรวรรดิ, หน้า 30-31;
 ร. 5 ศ. 6/10 (ข) วัดบวรนิเวศน์, หน้า 1-6;
 ร. 5 ศ. 29/2 กระทรวงธรรมการถวายเลขชำระระยา, หน้า 4
 ร. 5 ศ. 6/19 (ภ,ม,ย) รายงานมรรคนายก วัดมหาธาตุ;
 สบ. 2.35/4 บัญชีเงินสำหรับปฏิสังขรณ์วัดราชประดิษฐ์;
แถลงการณ์คณะสังฆ เล่ม 10, หน้า 378-379; เล่ม 11, หน้า 167-168
 และ 453-455; เล่ม 14, หน้า 140 และ 425-426; เล่ม 15,
 หน้า 411-443; เล่ม 16, หน้า 46 และ 370-371; เล่ม 17, หน้า 352;
 เล่ม 18, หน้า 355-356.

หลังจากสมัยรัชกาลที่ 5 วัดต่าง ๆ ก็ยังนิยมสร้างอาคารและตึกแถวเพื่อหารายได้เข้าวัดมากขึ้น ดังปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2472 วัดต่าง ๆ 15 วัด ที่มีเงินทุนเป็นมูลนิธิทุนสมบัติฝากกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเชื่อไว้ใช้สำหรับเป็นค่าซื้อและสร้างตึกแถว บ้าน เรือนห้องแถวเพื่อให้เอกชนเช่าเป็นทุนทรัพย์สูงถึง 514,810.26 บาท¹ ซึ่งถ้ารวมเงินทุนของวัดทั่วกรุงเพมหานครคงจะเป็นจำนวนเงินที่สูงกว่านี้มาก

ธุรกิจตึกแถวและอาคารสร้างรายได้เงินผลประโยชน์ให้แก่วัดมาก ดังปรากฏในรายงานของมารคนายกในปี พ.ศ. 2453 และ 2467 ปรากฏว่ารายได้สำคัญของวัดจักรวรรดิราชาวาส วัดราชบูรณะ วัดยานนาวา มาจากการก่อสร้างตึกแถวเพื่อการค้า²

จากการสำรวจวัดของบัณฑิต จุฬาลงกรณ์ ในปี พ.ศ. 2522 ในจำนวน 100 วัด พบว่ามีการก่อสร้างตึกแถวในเขตวัดเพื่อหาผลประโยชน์ถึง 38 วัด โดยเป็นวัดหลวง 16 วัด และวัดราษฎร์ 22 วัด³ และจากทะเบียนการเช่าของกรมศาสนา ซึ่งเป็นผู้ดูแลจัดผลประโยชน์ให้แก่วัด 135 วัด พบว่าวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครเฉพาะที่กรมการศาสนาจัดประโยชน์ให้อาคารและตึกแถวมากที่สุดตามลำดับดังนี้

¹ หจข., ร. 7 ก. 1/23 รายงานการพระศาสนา ฉบับที่ 4 พ.ศ. 2472, หน้า 77.

² บัณฑิต จุฬาลงกรณ์, "วัดวาอารามตึกแถว," หน้า 9-16.

³ เรื่องเดียวกัน.

ตารางที่ 18

จำนวนอาคารที่ก่อกวของวัดในกรุงเทพมหานครมากที่สุด 20 อันดับ
ในปี พ.ศ. 2523 (เฉพาะวัดที่ให้กรมการศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์)

ลำดับที่	ชื่อวัด	อาคาร					รวม
		ตึก5-4ชั้น	ตึก3ชั้น	ตึก2-1ชั้น	ห้องแถว	บ้าน	
1	สระเกศ	-	73	220	-	1	294
2	ยานนาวา	-	12	78	-	-	90
3	โสม (โรงสุกร)	19	28	41	-	-	88
4	จันทาราม (ตลาดพลู)	-	3	82	1	-	86
5	กัลยาณมิตร	-	39	14	-	10	63
6	นรนาถสุนทรภักการาม	-	5	54	-	-	59
7	สัมพันธวงศ์	3	45	5	-	-	53
	พระเชตุพน	-	-	51	2	-	53
8	สุนทรภะรรมทาน	-	43	5	-	-	48
9	ไตรมิตรวิทยาราม	-	16	26	-	2	44
10	เทวราชกุฎชวร	-	14	25	-	4	43
11	ราชมณฑลการาม	-	19	15	5	-	39
12	สุคันธาราม	-	2	25	-	9	36
13	นาคกลาง	-	-	23	2	9	34
14	มหาธาตุ	-	3	29	-	-	32
15	สีหโกรสร	-	-	30	-	-	30
16	บูรณศิริ	-	1	27	-	-	28
17	วรจรรยวาวาส	-	-	27	-	-	27

ลำดับที่	ชื่อวัด	อาคาร					รวม
		ตึก5-4ชั้น	ตึก3ชั้น	ตึก2-1ชั้น	ห้องแถว	บ้าน	
18	สังเวทวิทยาราม	-	-	21	-	3	24
19	อุบลวรรณาราม	-	21	-	-	-	21
	ธรรมมาภิกขาราม	-	-	21	-	-	21
20	วิจิตรการนิมิตร	-	9	9	-	-	18

ที่มา ฝ่ายทะเบียนและสัญญาเช่า สำนักงานศาสนสมบัติ กรมการศาสนา
 ทะเบียนการเช่า เล่มที่ 1-79.1

ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า อาคารและคฤหาสน์เริ่มมีบทบาทเป็นแหล่งที่มาของรายได้และประโยชน์วัดที่สำคัญแหล่งหนึ่ง ทั้งยุคสมัยรัชกาลที่ 4 และทวีความสำคัญมากขึ้นเรื่อย ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 วัดที่มีเงินทุนสะสมและมีที่ดินนำเงินทุนเหล่านี้ไปลงทุนสร้างอาคารและคฤหาสน์เป็นส่วนใหญ่เนื่องจากได้ผลกำไรสูง แม้วัดที่ไม่มีเงินทุนก็จะหาทางกู้เงินลงทุนจากแหล่งต่าง ๆ หรือชักชวนให้หน่วยราชการหรือเอกชนเข้ามาลงทุนเพื่อสร้างผลประโยชน์แก่วัดที่วัดคามริมน้ำใหญ่ ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเริ่มปรากฏคฤหาสน์อาคารตั้งอยู่ทั่วไปโดยเฉพาะในปัจจุบันคฤหาสน์และอาคารพาณิชย์มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อวัดจนวัดหลายวัดสามารถอาศัยเงินรายได้จากค่าเช่าคฤหาสน์และอาคารเป็นแหล่งเงินจุนวัดที่สำคัญ

ก. เงินผลประโยชน์ของวัด

เงินผลประโยชน์หรือรายได้ของวัดในกรุงเทพมหานครในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีแหล่งที่มาของรายได้ที่สำคัญ 6 แหล่งคือ

1. เงินรายได้จากค่าเช่าที่ดินและการขายที่ดิน

เงินรายได้จากค่าเช่าที่ดินวัดเริ่มมีความสำคัญขึ้นมาตั้งแต่เมื่อเกิดวิกฤตการณ์วัดและรัฐได้แนะนำให้วัดต่าง ๆ นำที่ดินที่ว่างของวัดออกหาผลประโยชน์รายได้จากค่าเช่าที่ดินวัดปรากฏในหลายรูปแบบ อาทิเช่น ค่าเช่าจากที่นาที่สวน ค่าเช่าที่ดินเพื่อปลูกบ้านเรือนอยู่อาศัย ค่าเช่าที่ดินริมฝั่งของวัดซึ่งเอกชนเช่าจอดเรือ แพค้าขาย หรือทำท่าเรือจ้าง ค่าเช่าที่ขายเลน ค่าเช่าลานหน้าวัดเพื่อตากผ้ามะเกลือ ค่าเช่าที่ดินวัดทำตลาด ค่าเช่าที่ดินจากบริษัท ห้างร้าน โรงงาน หรือหน่วยราชการที่ขอเช่าที่ดินวัดและค่าเช่าที่ทรัพย์สินเพื่อใช้ประโยชน์ในลักษณะอื่น ๆ¹

¹โปรดอ่านรายละเอียดการให้เช่าที่ดินลักษณะต่าง ๆ ในหัวข้อที่ดินวัดในบทนี้

ในบรรดาเงินรายได้จากคาเขาที่วัดต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว จะพบว่า คาเขาจากบริษัท ห้างร้าน และโรงงาน จะสร้างรายได้ผลประโยชน์ให้แก่วัดมากที่สุด ดังกรณีวัดยานนาวาซึ่งแต่เดิมมีรายได้จากคาเขาที่คืนเพื่ออยู่อาศัยซึ่งมีจำนวนไม่มาก แต่เมื่อให้บริษัทเรือเมลจันสยามและบริษัทอุทกเรือบางกอกคอก คาเขาที่คืนวัด ฐานะการเงินของวัดก็ดีขึ้นอย่างเห็นได้¹ หรือบริษัทอีสต์เอเชียติก ที่คาเขาที่คืนวัดโชตนาราม ทำบริษัทการค้า ก็ทำให้วัดโชตนารามมีรายได้ผลประโยชน์เป็นกอนสูงขึ้นมา²

คาเขาที่คืนอีกประเภทหนึ่งที่หารายได้ให้แก่วัดคือ คาเขาที่คืนริมน้ำจืดเรือแพค้าขายหรือท่าหาเรือจ้าง ทำให้วัดที่อยู่ริมแม่น้ำซึ่งตั้งอยู่ในย่านชุมชนริมน้ำมีรายได้ผลประโยชน์มากเช่นกัน ดังเช่น วัดระฆังโฆสิตาราม วัดสุทัศน์าราม และวัดนาคกลาง เป็นต้น³

ส่วนคาเขาที่คืนเพื่ออยู่อาศัยและทำสวนทำนามักหารายได้น้อยกว่าสองประเภท⁴ นอกจากนั้นการขายที่ดินของวัดยังสร้างรายได้จำนวนมากแก่วัด ซึ่งเป็นเงินก้อนใหญ่ที่วัดสามารถจะนำไปลงทุนหรือใช้ในกิจการอื่น ๆ ที่ต้องใช้เงินจำนวนมากได้ ดังตัวอย่างการขายที่ดินของวัดแก้วแจ่มฟ้า⁵

2. เงินรายได้จากคาเขาดาวและตึกแถวของวัด

เงินผลประโยชน์ของวัดประเภทนี้ฟังจะนามีความสำคัญในคานกลางและปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อยานการการค้าธุรกิจตามริมถนนเกิดขึ้นทำให้เกิดความจำเป็นที่ตมต้องมีตึกแถวเพื่ออยู่อาศัยและประกอบการค้า วัดที่มีรายได้ผลประโยชน์จากอาคารตึกแถว

¹ หจร., ร. 5 ศ. 6/35 รายงานมรรคนายกวัดยานนาวา

² หจร., ร. 5 ศ. 6/40 รายงานมรรคนายกวัดโชตนาราม

³ คูตารางที่ 11

⁴ คูตารางที่ 9 และ 10

⁵ คูตารางที่ 13

ในระยะแรก ๆ มักจะเป็นวัดที่มีฐานะดีมาก่อนหรือเป็นวัดหลวง เนื่องจากมีเงินทุนสะสมของวัดที่ขอจะนำมาลงทุนสร้างอาคารคึกแถวให้เขาได้ แต่รายได้จากค่าเช่าอาคารคึกแถวของวัดต่าง ๆ จะมากหรือน้อยก็ขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งของวัดนั้น ๆ ด้วย ดังเช่นวัดยานนาวา มีรายได้จากค่าเช่าอาคารและคึกแถวสูงถึง 4,560 บาท¹ เนื่องจากตั้งอยู่ในทำเลการค้าของชาวต่างประเทศ วัดอื่น ๆ ที่มีอาคารคึกแถวก็คงจะมีรายได้จากค่าเช่าสูงเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากในตอนปลายรัชกาลที่ 5 และรัชกาลที่ 6 วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดราชบูรณะ และวัดยานนาวา มีรายได้สำคัญจากการให้เช่าอาคารคึกแถว

3. เงินรายได้จากการจัดงานเทศกาลประจำปีของวัด

วัดที่มีชื่อเสียงมีความสำคัญซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นวัดหลวงมักจะมีการจัดงานประจำปีของวัดขึ้น ในงานนี้จะมีการออกธรรมากรขายสินค้าต่าง ๆ ตลอดจนมีพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ สืบเนื่องมาแต่โบราณกาล เงินค่าเช่าที่ออกธรรมากรและเงินบริจาคทำบุญวัดจึงเป็นรายได้สำคัญประจำปีของวัด โดยเฉพาะวัดที่มีงานใหญ่และราษฎรนิยมไปเที่ยวเตร่ อาทิเช่น งานวัดสระเกศ งานวัดเบญจมบพิตร โดยเฉพาะงานวัดเบญจมบพิตรทำรายได้ผลประโยชน์ให้แก่วัดมาก นอกจากนี้ยังมีงานเทศกาลอื่น ๆ ในวัดอีก เช่น งานเทศน์มหาชาติ งานก่อบพระเจดีย์ทราย เป็นต้น²

4. เงินรายได้จากการจัดการอาปนิกิจศรในวัด

วัดที่มีรายได้จากการจัดการอาปนิกิจศรในวัดได้แก่ วัดอรุณราชวราราม วัดสุวรณาราม วัดสระเกศ และวัดที่มีรายได้มากที่สุดน่าจะได้แก่วัดเทพกษิณทราราม³

¹ ดูตารางที่ 17

² โปรดอ่านรายละเอียดในหัวข้อการหารายได้ผลประโยชน์จากการจัดงานเทศกาลต่าง ๆ ของวัด ในบทนี้

³ โปรดอ่านรายละเอียดในหัวข้อ การหารายได้จากการอาปนิกิจศร ในบทนี้

5. เงินรายได้จากเงินกุและดอกเบียจากธนาคาร

วัดที่มีเงินรายได้ประเภทนี้มักเป็นวัดที่มีฐานะมั่นคง มีเงินทุนสะสมอยู่มากจึงสามารถนำเงินนี้ไปให้เอกชนกุและฝากธนาคารกันดอกเบี้ยได้ อาทิเช่น วัดมหาธาตุ วัดแก้วแจ่มฟ้า วัดประทุมคงคา วัดชนะสงคราม วัดประยูรวงศาวาส วัดโสมนาราม¹ และวัดเบญจมบพิตร เป็นต้น

6. เงินรายได้จากการบริจาคเพื่อสร้างปฏิสังขรณ์วัดหรือเพื่ออุทิศบำรุงแก้วดีในรูปแบบอื่น ๆ

แม้จะไม่มีหลักฐานรวบรวมจำนวนเงินบริจาคที่ระมหากษัตริย์ ข้าราชการ ขุนนาง และราษฎรบริจาคแก่วัดเพื่อสร้างปฏิสังขรณ์หรืออุทิศถวายในการอื่น ๆ แต่จากหลักฐานที่มีอยู่กระจัดกระจายเกลื่อนกลาดในรายงานมรณายกวัดต่าง ๆ ย่อมเป็นประจักษ์พยานได้เป็นอย่างดีว่ารายได้หลักที่สำคัญอย่างหนึ่งและอาจมีความสำคัญมากที่สุดของวัดโดยเฉพาะวัดที่ไม่มีที่จัดประโยชน์ คือ เงินบริจาคแก่วัดที่มาในรูปแบบของการทำบุญต่าง ๆ ตัวอย่างรายได้จากเงินบริจาคที่สำคัญของวัดคือเงินบริจาคที่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ บริษัทห้างร้านและราษฎรต่างร่วมใจกันบริจาคเงินเพื่อร่วมสร้างและปฏิสังขรณ์วัดเบญจมบพิตรของรัชกาลที่ 5 เป็นจำนวนเงินรวมสูงถึง 389,068 บาท² อีกกับอีก 5,000 ไร่² แม้วัดขนาดกลางและเล็กก็มีรายได้จากเงินบริจาคเป็นจำนวนไม่น้อยในแต่ละปี อย่างเช่น วัดนวลนรดิษฐ์ 3,400 บาท หรือวัดบัวแก้วศรัทธาทำ 4,583 บาท³

¹ หจว., ร. 5 ค. 1/79 รายงานตรวจรับการเงิน..., หน้า 28-35.

² หจว., ร. 5 ค. 6/119 (บ) วัดเบญจมบพิตร บัญชีรายพระนามและนามผู้ที่ได้รับเข้าไปจ่าย. (ม.ท.)

³ หจว., ร. 5 ค. 6/12 (ฉ,น) วัดนวลนรดิษฐ์ พระสาสนานุรักษ์ เจริญพรพระยาวิสิธิการบดี, 15 ธันวาคม ร.ศ. 122, หน้า 4-5 และ ร. 5 ค. 6/18 (บ) รายงานมรณายก วัดบัวแก้วศรัทธาทำ เมืองมัญเฐร์ หลวงภูมิกาศพิสุทธิ์ กราบเรียน เจ้าพระยาวิสิทวงษ์วุฒิไกร, 1 ธันวาคม ร.ศ. 126, หน้า 3-5.

อย่างไรก็ตามรายได้จากการบริจาคมักจะไม่ได้มากเท่าเดิมในแต่ละปีขึ้นอยู่กับกำลังซื้อของผู้อยู่บริจาค ผิดกับรายได้จากเงินค่าเช่าซึ่งมักจะได้นั่นเองมากกว่าในปัจจุบัน ประชาชนก็ยังนิยมบริจาคเงินเพื่อการกุศลในกิจการพระศาสนาเป็นเงินจำนวนมาก ดังตัวอย่างเฉพาะที่บริจาคเงินผ่านกรมการศาสนาก็มีเงินบริจาคสูงมาก

ตารางที่ 19

จำนวนเงินบริจาคเพื่อการกุศลในกิจการพระศาสนาที่ผ่านกรมการศาสนา ของปี 2521 - 23

ปี	จำนวน ผู้บริจาคทรัพย์สิน/ราย	จำนวนผู้บริจาค เกิน 1 ล้านบาท/ราย	จำนวนผู้บริจาค เกิน 1 แสนบาท/ราย	จำนวนผู้บริจาค ทั้งหมด/บาท
2521	240	40	200	193,723,285.22
2522	324	47	206	198,434,964.11
2523	362	-	-	205,113,847.54

ที่มา กรมการศาสนา รายงานการศาสนา ประจำปี 2521, หน้า 90-93; 2522, หน้า 90-94 และ 2523 (อค์สำเนา), หน้า 94

ถ้ารวมเงินบริจาคของประชาชนเพื่อการปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ทั่วประเทศและใน กรุงเทพมหานคร ของปี พ.ศ. 2523 จะพบว่าเป็นจำนวนเงินมากมายถึง 4,056,204,874.13 บาท และ 341,800,651.88 บาท ตามลำดับ¹

¹กรมการศาสนา รายงานการศาสนาประจำปี 2523 (อค์สำเนา), หน้า 292-306.

เงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครที่มาจากแหล่งต่าง ๆ ดังกล่าว
ในสมัยรัชกาลที่ 5 สามารถแสดงตัวอย่างได้ดังนี้

ตารางที่ 20

เงินผลประโยชน์ของวัดบางวัดในกรุงเทพมหานครในสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับที่	วัด	ปี พ.ศ.	เงินผลประโยชน์/บาท
1	ภคินีมารด	2445-2452	240 - 2,800
2	อินทาราม	2449-2450	2,052
3	สุทธีวราราม	2450	3,929
4	หัวลำโพง	2450	320
5	ราชสีหราชาราม	2450	1,212
6	สังฆกระจาย	2449-2450	6,251
7	แก้วสุวรรณ	2450	6,202
8	บัวแก้วศรีมหาทำ	2449	4,815
9	อรุณราชวราราม	2448	5,260
10	ระฆังโฆสิตาราม	2448	4,681
11	ราชฤทธิ	2448	1,240
12	ราชนันทาราม	2446	974
13	สระเกษ	2446	5,699
14	ราชบูรณะ	2446	7,248
15	สามจีนโต	2446	4,029
16	สรอยทอง	2446	10,060
17	มหาพฤฒาราม	2445-2452	1,483 - 6,020
18	บุษยามาราม	2444-2452	400 - 2,440
19	บพิตรภิมุข	2445-2452	341 - 6,932
20	ยานนาวา	2445-2452	834 - 8,308

- ที่มา หจธ., ร. 5 ศ. 6/35 รายงานมรรคทายกวัดยานนาวา;
 ร. 5 ศ. 6/1 รายงานมรรคทายกวัดพิศมัย;
 ร. 5 ศ. 6/43 รายงานมรรคทายกวัดบุปผาราม;
 ร. 5 ศ. 6/22 รายงานมรรคทายก วัดมหาพฤฒาราม;
 ร. 5 ศ. 25/3 รายงานมรรคทายก ร.ศ.122-22 มีนาคม ร.ศ.129;
 ร. 5 ศ. 6/18 รายงานมรรคทายก วัดบัวแก้วทรงไทย;
 ร. 5 ศ. 6/2 รายงานมรรคทายก วัดกษัตริย์นารถ

นอกจากนี้จากบัญชีการเงินผลประโยชน์ของวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานคร ที่ฝ่าย
 วัฑฒนกรรมสังฆการีในกระทรวงธรรมการในปี พ.ศ. 2444 ปรากฏว่ามีเงินผลประโยชน์ของ
 วัดต่าง ๆ อยู่ถึง 84,079 บาท 5 อัฐ¹ จากจำนวนวัดทั้งหมด 45 วัด ซึ่งส่วนใหญ่เป็น
 วัดในกรุงเทพมหานครและในปี พ.ศ. 2467 ปรากฏว่ามีเงินผลประโยชน์จากค่าน้ำของวัด
 ต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ รวม 95 วัด ที่กรมธรรมการซึ่งย้ายไปสังกัดกระทรวงวังจัดดูแล
 ประโยชน์อยู่เป็นนอกเงินถึง 206,820 บาท 43 สตางค์²

ในปัจจุบันรายได้เงินผลประโยชน์จากค่าน้ำทั้งที่ดินและตึกแถวของวัดในกรุงเทพฯ
 มหานคร ก็มีรายได้เพิ่มขึ้นสูงมาก ดังปรากฏว่าวัดที่มีรายได้จากค่าน้ำคงกล่าวสูงเกินกว่า
 หนึ่งแสนบาทต่อปีดังนี้

¹หจธ., ร. 5 ศ. 1/79 รายงานตรวจรับการเงิน..., หน้า 25.

²หจธ., ร. 6 ว. 10/35 กรมธรรมการรายงานประจำปี เล่ม 1, 2467,

ตารางที่ 21

จำนวนเงินรายได้ผลประโยชน์จากค่าเช่าที่ดินและที่ก่อกวของวัดในกรุงเทพมหานคร

ที่มีรายได้ตั้งแต่หนึ่งแสนบาทขึ้นไปของปี 2523

(เฉพาะวัดที่ให้กรมศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์)

อันดับ ที่	ชื่อวัด	รายรับ		รายจ่าย		ยอดเงินคงเหลือ	
		บาท	สต.	บาท	สต.	บาท	สต.
1	ยานนาวา	1,892,749	94	63,645	14	1,829,104	80
2	สระเกษ	1,789,470	25	293,929	29	895,540	96
3	จันทาราม (ตลาดพลู)	1,118,351	62	628,745	67	489,605	95
4	กัลยาณมิตร	814,402	09	53,571	59	760,830	50
5	สวนพลู	731,720	75	-	-	731,720	75
6	เทวราชกุญชร	578,365	54	35,677	93	542,687	61
7	สัมพันธวงศ์	509,966	68	472,744	79	37,221	89
8	วรจรยาวาส	465,236	09	131,772	-	333,464	09
9	หัวลำโพง	440,085	35	36,557	39	403,527	96
10	ไตรมิตรวิทยาราม	386,530	22	218,966	80	169,563	42
11	ภคินีารม	374,755	47	258,468	89	116,286	58
12	อรุณราชวราราม	334,636	38	21,759	49	312,876	89
13	โสม	319,441	90	115,322	69	204,119	21
14	เทพศิลา	256,749	65	25,051	44	231,698	21
15	พระเชตุพน	233,088	72	1,875,767	70	1,642,678	98
16	ทองรัตนาราม	196,940	22	72,334	45	124,605	77
17	สุคันธาราม	176,472	35	26,231	15	150,241	20
18	ชัยชนะสงคราม	152,588	67	9,515	17	143,073	50

ตารางที่ 21 (ต่อ)

อันดับ	ชื่อวัด	รายรับ		รายจ่าย		ยอดเงินคงเหลือ	
		บาท	สต.	บาท	สต.	บาท	สต.
19	สุนทรธรรมทาน	151,502	02	133,891	55	17,610	47
20	นรนาถสุนทรภคาราม	151,005	-	325,280	25	-174,275	25
21	ราชนาถภคาราม	146,595	12	13,127	48	133,467	64
22	ทองนพรัตน์	144,565	59	225,949	52	-81,383	93
23	สุวรรณภคาราม	137,154	63	21,027	05	116,127	57
24	จันทร์สโมสร	135,821	41	3,926	77	131,894	64
25	เทพธิดาราม	135,655	36	23,983	61	111,671	75
26	ราชบุรณะวรวิหาร (เลียบ)	132,534	-	256,313	95	-123,779	95
27	โสมเทพนิมิตร์	111,983	25	34,577	76	77,405	49
28	มหาธาตุ	106,365	93	32,728	39	73,637	54
29	ราชคฤห์	105,868	71	25,299	40	80,569	31

ที่มา ฝ่ายการเงินและบัญชี สำนักงานศาสนาสมบัติ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ,
เอกสารรายละเอียดเงินผลประโยชน์วัด ปี 2523

จากตารางจะพบว่าวัดยานนาวา วัดสระเกศ และวัดจันทาราม (ตลาดพลู)

เป็นวัดที่มีรายได้จากค่าเช่าที่ดินและคิกแถวสูงที่สุด

นอกจากนี้วัดที่มีเงินทุนผลประโยชน์สะสมซึ่งเป็นรายได้จากค่าเช่าเช่นกัน มีรายได้
สูงมากที่สุด 20 วัดมีดังนี้

ตารางที่ 22

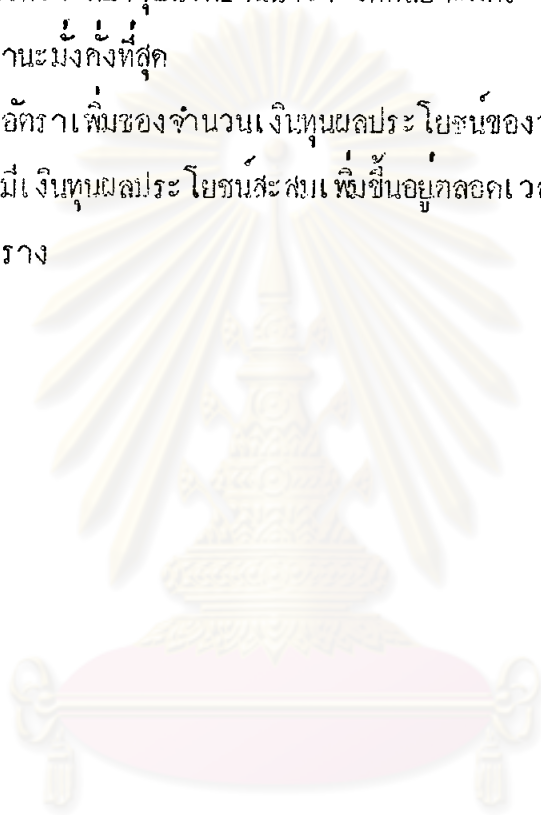
จำนวนเงินทุนผลประโยชน์สะสมของวัดในกรุงเทพมหานครที่ได้จากค่าเช่า
ทั้งที่ดินและอาคารที่แกวของวัดต่าง ๆ มากที่สุด 20 วัด ของปี 2523
(เฉพาะวัดที่โครงการศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์)

อันดับ ที่	ชื่อวัด	ยอดยกมาจากปี 2522		รายรับ		รายจ่าย		ยอดคงเหลือ	
		บาท	สต.	บาท	สต.	บาท	สต.	บาท	สต.
1	ยานนาวา	7,043,514	98	1,842,749	94	63,645	14	8,872,619	78
2	กัลยาณมิตร	4,878,766	28	814,402	09	53,571	59	5,639,596	78
3	สระเกศ	3,013,438	67	1,189,470	25	293,929	29	3,908,979	63
4	หัวลำโพง	3,454,142	29	440,085	35	36,557	39	3,857,670	25
5	เทวราชกุญชร	2,138,297	66	578,365	54	35,677	93	2,680,985	27
6	อรุณราชวราราม	2,123,449	40	334,636	38	21,759	49	2,436,326	29
7	จันทาราม (ตลาดพลู)	1,637,866	27	1,118,351	62	628,745	67	2,127,472	22
8	ไตรมิตรวิทยาราม	1,503,128	60	388,530	22	218,966	80	1,672,692	02
9	สวนพลู	666,480	12	731,720	75	-	-	1,398,200	87
10	อัมรินทร์	1,305,032	39	74,953	97	12	-	1,379,974	36
11	จันทรมโฆสร	982,863	22	135,821	41	3,926	77	1,114,757	86
12	ราชนาถิการาม	786,596	27	146,545	12	13,127	48	920,063	91
13	พิชญนาถิการาม	841,559	34	5,550	-	990	-	846,119	94
14	มหาธาตุ	706,094	94	106,365	93	32,728	30	779,732	45
15	โสม	548,873	98	319,441	90	115,322	69	752,003	19
16	สุวรรณาราม	582,013	24	137,154	63	21,027	06	698,140	81
17	หงษรัตนาราม	463,244	82	196,940	22	72,334	45	587,850	59
18	สัมพันธวงศ์	527,943	16	509,966	68	472,744	79	565,165	05
19	เวศวันธรรมมาวาส (เชิงหวาย)	480,454	58	75,983	92	1,748	27	554,620	23
20	พระเชตุพน	2,197,153	03	233,088	72	1,875,767	70	554,474	05

ที่มา ฝ่ายการเงินและบัญชี สำนักงานศาสนสมบัติ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ,
รายละเอียดเงินผลประโยชน์วัด ปี 2523

ดังนั้นจะเห็นได้ว่าในปัจจุบันวัดยานนาวา วัดกัลยาณมิตร วัดสระเกษ และวัด
หัวลำโพง เป็นวัดที่มีฐานะมั่งคั่งที่สุด

เมื่อพิจารณาอัตราเพิ่มของจำนวนเงินทุนผลประโยชน์ของวัดในกรุงเทพมหานคร
ในรอบ 3 ปี ก็จะพบว่าเงินทุนผลประโยชน์สะสมเพิ่มขึ้นอยู่ตลอดเวลาในอัตราปีละ
6-7 ล้านบาท ดังในตาราง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 23
 การเพิ่มจำนวนเงินทุนผลประโยชน์สะสมของวัดในกรุงเทพมหานคร ปี 2520-2523
 (เฉพาะวัดที่ให้การกุศลศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์ให้)

ปี	จำนวนวัดทั้งหมดใน กทม.	จำนวนวัดที่ให้การกุศลศาสนาเป็นผู้จัดผลประโยชน์	จำนวนวัดที่ให้การกุศลศาสนาจากผลประโยชน์ ลดลง - เพิ่ม +	เงินรายได้ยกยอดมาจากปี ก่อน	เงินรายรับ	เงินรายจ่าย	ยอดเงินคงเหลือ ยกยอดไปปีต่อไป
2520	384	191*	-	37,668,960.59	9,148,072.77	6,472,020.09	40,345,013.27
2521	396	192*	1	40,345,013.27	11,572,353.66	4,318,685.53	47,598,681.40
2522	399	182*	-10	47,598,681.40	12,382,351.49	7,978,237.95	52,002,794.94
2523	411	177*	-4	52,002,794.94	15,333,455.65	7,786,299.77	59,551,285.82
		รวม	-13				

ที่มา ฝ่ายการเงินและบัญชี สำนักงานศาสนสมบัติ กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
 รายละเอียดเงินผลประโยชน์วัด ปี 2520-2523

* หมายเหตุ ตัวเลขจำนวนวัดที่ให้การกุศลศาสนาเป็นผู้จัดประโยชน์นี้ถือตามเอกสารนี้

เมื่อพิจารณาจากรายงานจะเห็นว่าสถาบันวัดกระจาย เป็นสถาบันที่ควบคุมการเงิน ผลประโยชน์มีน้อย ซึ่งถ้ารวมทั้งวัดที่จัดประโยชน์เองทั้งหมดในกรุงเทพมหานคร ก็จะเป็นจำนวนเงินที่สูงกว่านี้อีกมาก

จะเห็นว่าวัดต่าง ๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 เริ่มจะมีเงินผลประโยชน์เพิ่มพูนมั่งคั่ง ยิ่งขึ้น จนบางวัดก้าวเข้าสู่การมีฐานะทางการเงินที่ค่อนข้างร่ำรวยยิ่ง เมื่อพิจารณาถึงในปัจจุบันก็อาจจะกล่าวได้ว่าสถาบันวัดกลายเป็นสถาบันทางเศรษฐกิจการเงินที่มีฐานะมั่งคั่งแห่งหนึ่ง

การที่วัดต่าง ๆ ในกรุงเทพมหานครจำนวนหนึ่งครอบครองทรัพย์สินทั้งในรูปที่ดิน อาคาร กักแถว และ เงินผลประโยชน์จำนวนมากนี้ทำให้อาจจะกล่าวได้ว่า สถาบันวัดบางส่วนเริ่มเคลื่อนย้ายเข้าสู่การเป็นสถาบันเศรษฐกิจที่มีทรัพย์สินมั่งคั่งแห่งหนึ่งแล้ว

การใช้จ่ายของวัด

การใช้จ่ายของวัดในกรุงเทพมหานครในสมัยนี้ปรากฏในรูปของการใช้จ่ายเพื่อสร้างและปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุภายในวัดมากที่สุด คงจะพบว่าวัดส่วนใหญ่จะใช้จ่ายเงินผลประโยชน์ของวัดเกือบทั้งหมดไปในกิจการดังกล่าวอันได้แก่ การสร้างหรือซ่อมแซมปฏิสังขรณ์ พระอุโบสถ ศาลาการเปรียญ วิหาร กุฏิ เจดีย์ สะพาน และถาวรวัตถุอื่น ๆ ภายในวัด¹ บางครั้งวัดจึงจะใช้จ่ายเงินผลประโยชน์ในการปลูกโรงแถว กักแถว เพื่อหาผลประโยชน์เข้าวัด² นอกจากนี้ก็ใช้จ่ายในกิจการของสงฆ์เล็ก ๆ น้อย ๆ ซึ่งมักเป็นเงินจำนวนไม่มากนัก ตลอดจนใช้จ่ายในการจ้างคนงานดูแลรักษาวัด หรือซื้อสิ่งของเครื่องใช้จำเป็นในวัด³ สำหรับค่าใช้จ่ายของวัดปรากฏในรายรับ รายจ่าย และเงินคงเหลือดังนี้

¹ หจธ., ร. 5 ศ. 25/3 รายงานมรรคนายก ร.ศ. 122-22 มีนาคม

ร.ศ. 125

² เรื่องเดียวกัน. รายงานมรรคนายกวัดอินทาราม และวัดราชบูรณะ

³ เรื่องเดียวกัน. รายงานมรรคนายกวัดเศวตฉัตร และวัดสระเกศ

ตารางที่ 24

รายรับรายจ่ายและเงินคงเหลือของวัดบางวัดในสมัยรัชกาลที่ 5

ลำดับ ที่	วัด	ปี พ.ศ.	รายรับ	รายจ่าย	เงินคงเหลือ
			บาท	บาท	บาท
1	ภคินีารณ	2451	2,800	2,800	-
2	อินทาราม	2449-2450	2,052	1,522	130
3	สุทิวราราม	2450	3,525	574	3,355
4	หัวลำโพง	2450	320	320	-
5	ราชสีหราชาราม	2450	1,212	1,212	-
6	สังฆกระจาย	2449-2450	6,251	6,251	-
7	เศวตจรินทร์	2450	6,202	3,216	2,986
8	บัวแก้วศรีรัตนทำ	2449	4,815	4,815	-
9	อรุณราชวราราม	2448	5,260	4,653	607
10	ระฆังโฆสิตาราม	2448	4,681	689	3,992
11	ราชฤกษ์	2448	1,240	1,055	185
12	ราชบดคาราม	2446	974	974	-
13	สระเกศ	2446	5,699	3,260	2,439
14	ราชบุรณะ	2446	7,248	6,526	722
15	สามจีนโต	2446	4,029	3,985	44
16	สร้อยทอง	2446	10,060	10,060	-
17	มหาพฤฒาราม	2449	6,020	5,932	88
18	บุบผาราม	2450	1,358	440	918
19	บพิตรภิษ	2452	6,932	287	6,645
20	ยานนาวา	2452	8,308	7,529	779

ที่มา แหล่งเดียวกันกับการางที่ 19

จากการางจะพบว่าวัดหลายวัดใช้จ่ายเงินเพื่อสร้างและปฏิสังขรณ์การวัดทุกในวัดจนหมดตัวเงินหรือเกือบหมด ซึ่งยอมแสดงว่าวัดส่วนใหญ่ทุ่มเทการใช้จ่ายเพื่อการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดมาก

การใช้จ่ายของรัฐและราษฎรเพื่อการอุทิศวัดและสงฆ์

การใช้จ่ายของรัฐเพื่อการอุปถัมภ์วัดและสงฆ์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานรวบรวมการใช้จ่ายที่สมบูรณ์พอแก่ที่สามารประเมินได้ว่า ในไปหนึ่ง ๆ รัฐต้องเสียค่าใช้จ่ายจำนวนสูงแก่กิจการนี้

การสร้างและปฏิสังขรณ์วัดหลวงที่สำคัญ ๆ ทาง ๆ ยังคงเป็นรายจ่ายที่สำคัญที่สุดที่รัฐจ่ายให้แก่วัดและสงฆ์ คงจะพบว่ามีหลักฐานเกี่ยวกับการใช้จ่ายของรัฐประเภทนี้กระจ่ายมากมายอยู่ในหลักฐานของกระทรวงธรรมการ¹ การบริจาคมเงินและสิ่งของต่าง ๆ แก่วัดของรัชกาลที่ 5 ปรากฏอยู่ทั่วไปมาจนน้อยตามกำลังศรัทธาของพระองค์ท่าน แม้ในวัดหัวเมือง ก็ปรากฏว่ารัชกาลที่ 5 ทรงบริจาคมพระราชทรัพย์ช่วยปฏิสังขรณ์อยู่เสมอ ดังเช่นวัดมหาสมณาราม เมืองเพชรบุรี ทรงบริจาคมพระราชทรัพย์ช่วยจำนวน 12,000 บาท² ในปี พ.ศ. 2435 ก็ทรงปฏิสังขรณ์วัดโมฬีโลกย์ และสร้างรูปหล่อพระพุทธรูปโสมาจารย์ขึ้นพระราชทรัพย์ 47,712 บาท³ ในประวัติวัดหลวงสำคัญ ๆ ก็มักปรากฏการบริจาคมพระราชทรัพย์ของรัชกาลที่ 5 ร่วมปฏิสังขรณ์อยู่ด้วยเสมอ ซึ่งในสมัยนี้พระองค์ทรงสร้างวัด 4 วัด และปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ประมาณ 30 วัด⁴

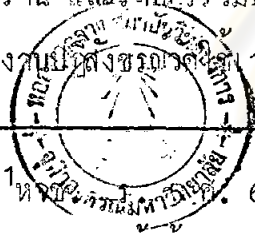
¹ไปรษณศึกษาเอกสารของ หจข., ร. 5 ศ. 6 ในหมวดที่ว่า วัดต่าง ๆ ตั้งแต่อักษร ก ถึง อ

²หจข., ร. 5 ศ. 6/26 (ภ,ม,ย) จ่ายเงินปฏิสังขรณ์วัดมหาสมณาราม เมืองเพชรบุรี หนังสือกรมราชเลขาการถึงกรมหมื่นมหิศร, 12 พฤษภาคม ร.ศ. 122, หน้า 15-16.

³หจข., ร. 5 ศ. 1/22 พระยาวิจิตรศิลป์ กราบทูลพระเจ้าอนงยา ธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์, 7 มกราคม ร.ศ. 111

⁴ดูตารางที่ 5

ตัวอย่างค่าใช้จ่ายในการปฏิสังขรณ์วัดสำคัญ ๆ ในสมัยนี้ได้แก่ การปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ ในปี พ.ศ. 2438-2441 รัชกาลที่ 5 ทรงนำเอาเงินมรดกของสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวิริยุหิตมาปฏิสังขรณ์เป็นจำนวนเงินประมาณการ 87,244 บาท¹ การปฏิสังขรณ์วัดหลวงที่สำคัญ 2 วัด คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในปี พ.ศ. 2422-2425 อันเป็นมีฉลองสมโภชกรุงเทพมหานครครบ 100 ปี รัชกาลที่ 5 ทรงให้ปฏิสังขรณ์วัดเป็นการใหญ่ขึ้นพระราชทรัพย์หลายครั้งรวมเป็นเงินประมาณ 10,674 ชั่ง 8 บาท 62 อัฐ หรือ 853,928 บาท 62 อัฐ² และในปี พ.ศ. 2447 และ 2451 ก็ยังมีการปฏิสังขรณ์อีกเป็นเงิน 27,350 บาท และ 72,000 บาท³ อีกวัดหนึ่งคือวัดเบญจมบพิตร ซึ่งรัชกาลที่ 5 ทรงปฏิสังขรณ์จนเกือบเหมือนสร้างใหม่หมดทั้งวัด มีบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางข้าราชการ บริษัท ห้างร้าน และราษฎรร่วมบริจาคเงินช่วยปฏิสังขรณ์ด้วยเป็นอันมาก ถึง 389,068 บาท 20 อัฐ⁴ งานปฏิสังขรณ์วัดใช้เวลามากกว่า 10 ปี ใ้แรงงานคนงาน ช่างไม้ ช่างปูน จมูกัง

¹ หจธ., ร. 5 ศ. 6/14 (ภ,ม,ย) การปฏิสังขรณ์วัดมหาธาตุ เจ้าพระยาภาสกรวงษ์ กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรินทร์, 13 มีนาคม ร.ศ. 113, หน้า 1-4 และ 6-7.

² หจธ., ร. 5 ศ. 6/46 (พ) เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (แก้ว) พระยานรรัตนราชมานิตย์ และเจ้าหมื่นไวยวรนาถ ถวายรายงานกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5 สำเนา ร. ที่ 1481 รัววัน 5 4 1 คำ ปี 1244, หน้า 32-34 คัดจากหนังสือราชการ ปีมะเมีย 1244 เล่ม 4

³ หจธ., ร. 5 ศ. 6/48 (พ) วัดพระศรีรัตนศาสดาราม หนังสือกรมราชเลขาบุการ ถึงเจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์, 23 เมษายน ร.ศ. 123, หน้า 6 และ ร. 5 ศ. 6/48 กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 3 สิงหาคม ร.ศ. 127, หน้า 35-37.

⁴ หจธ., ร. 5 ศ. 6/119 บัญชีรายพระนามและนามผู้ที่ได้รับเข็มไปเจียม (ม.ท.)

วันหนึ่ง 240 คน¹ เฉพาะพระอุโบสถหินอ่อนสิ้นค่าใช้จ่ายเป็นค่าหินอ่อน ค่าแรงงานค่า
และค่าขนส่งรวม 147,793 บาท 54 อัฐ² ซึ่งรับค่าที่ 5 ทรงมีพระราชหัตถ์เลขาว่า
"ถึงราคาจะแพงเท่านี้ก็เป็นที่ อีใจอย่างยิ่งอยู่แล้ว"³ นอกจากนี้เฉพาะค่าก่อสร้าง กุฏิ
8 หลัง โดยเงินบริจาคของพระบรมวงศานุวงศ์เป็นเงินถึง 84,435 บาท 54 อัฐ⁴
เมื่อรวมค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างปฏิสังขรวัดเบญจมบพิตร ค่าที่ได้ว่าเป็นเงินหลายแสนบาท
สำหรับค่านิยภัตรถวายแก่พระสงฆ์สมณศักดิ์ พระสังฆาธิการและพระเปรียญ
ของวัดต่าง ๆ ทั่วประเทศ ตกประมาณปีละ 70,146 บาท และยังมีค่าใช้จ่ายในกิจการ
สงฆ์อีกตกปีละ 18,731 บาท⁵

ปรากฏว่าค่าใช้จ่ายของรัฐ เพื่อเป็นค่านิยภัตรแก่พระสงฆ์เพิ่มขึ้นตามลำดับทุกปี
จนในปัจจุบัน รัฐต้องจ่ายค่านิยภัตรสงฆ์แต่ละปีเป็นจำนวนเงิน ดังนี้

¹ หจร., ร. 5 ศ. 6/85 (บ) วัดเบญจมบพิตร เรื่องตรวจการก่อสร้างวัด
เบญจมบพิตร นายจาเนตร กรามบังคมทูลรัชกาลที่ 5, 31 กรกฎาคม ร.ศ. 120 และ
20 สิงหาคม ร.ศ. 120

² หจร., ร. 5 ศ. 6/83 (บ) วัดเบญจมบพิตร คีฬาประคัมโบสถ์วัดเบญจมบพิตร,
18 เมษายน ร.ศ. 120 - 5 กันยายน ร.ศ. 124

³ เรื่องเดียวกัน.

⁴ หจร., ร. 5 ศ. 6/55 (บ) วัดเบญจมบพิตร หนังสือรายการพระราชกุศล
ในการสถาปนาวัดเบญจมบพิตร ภาคที่ 3 ร.ศ. 120, หน้า 24-42.

⁵ หจร., ร. 5 ศ. 5.2/1 งบประมาณกระทรวงธรรมการ ต.ค. 114
เรื่องนิยภัตร เดือน นิยภัตรปี ค่าใช้จ่ายเบ็จเสร็จ ค่าใช้จ่ายการจรต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับวัด
และพระสงฆ์

ตารางที่ 25

คามิเตอร์ถวายแก่พระสงฆ์สมณศักดิ์ พระสังฆาธิการ และพระเปรียญ ปี 2508, 2513, 2518, 2520 และ 2523

ปี	ส่วนกลาง (กรุงเทพฯ)		ส่วนภูมิภาค		พระธรรมทูตต่างประเทศ		โครงการสัมมาชีพ พระสังฆราช		รวม	
	จำนวนรูป	จำนวนเงิน	จำนวนรูป	จำนวนเงิน	จำนวนรูป	จำนวนเงิน	จำนวนรูป	จำนวนเงิน	จำนวนรูป	จำนวนเงิน
2508	-	822,479.23	-	2,908,450.00	10	112,563	-	5,400	-	3,910,089.23
2513	585	903,020	5,745	4,060,080	7	115,200	-	-	6,337	5,078,300
2518	-	1,096,260	-	5,868,490	-	-	-	-	-	6,964,750
2520	-	1,304,880	-	6,429,260	-	-	-	-	-	7,734,140
2523	293	401,010	7,496	7,082,470	-	-	-	-	7,725	7,483,480

ที่มา กรมการศาสนา รายงานการศาสนา ประจำปี 2508, หน้า 222-223; 2513, หน้า 110-117;
2518, หน้า 106; 2520, หน้า 58-60 และ 2523 (อัคราเนน), หน้า 103.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เมื่อรวมงบประมาณค่าใช้จ่ายของรัฐที่ทวงจ่ายในแกว้ดและสงฆ์ในแต่ละปี ในสมัย
รัชกาลที่ 5 จะเป็นจำนวนเงินดังนี้

ตารางที่ 26
งบประมาณค่าใช้จ่ายเพื่อกิจการวัดและสงฆ์ (พ.ศ. 2438*)

รายการจ่าย	จำนวนเงิน/บาท
1. เงินคานิตยภัทรรายปีและรายเดือน	70,146
2. ค่าใช้สอยเบ็ดเตล็ด	18,731
3. ค่าใช้จ่ายในการจรท่าง ๆ	3,000
4. เงินค้อนเจ้าหน้าที่กรมสังฆการี ซึ่งทำ หน้าที่บริการแกว้ดและสงฆ์	4,512
รวม	96,389

ที่มา หจข., ร. 5 ค. 5.2/1 งบประมาณกระทรวงธรรมการ ศก. 114

* เนื่องจากพบหลักฐานงบประมาณค่าใช้จ่ายของรัฐเพื่อกิจการวัดและสงฆ์ในสมัย
รัชกาลที่ 5 นี้เพียงปีเดียว จึงไม่สามารถเปรียบเทียบอัตราการเพิ่มลดของ
งบประมาณค่าใช้จ่ายรายนี้ได้

ในสมัยรัชกาลที่ 6 งบประมาณค่าใช้จ่ายเพื่อจัดการวัดและสงฆ์เพิ่มขึ้น เป็น

114,788 บาท	มีรายละเอียดดังนี้	
	เงินเดือนเจ้าหน้าที่กรมสังฆการี	8,088 บาท
	เงินกาน้ำชง	71,987 บาท
	เงินค่าใช้จ่ายอื่น ๆ	34,713 บาท
	รวม	114,788 บาท ¹

ในกลางรัชกาลนี้ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้คำนวณค่าใช้จ่ายในการพระราชกุศลในกิจการพระศาสนาทั้งรายจ่ายประจำปี และรายจ่ายจร โดยใช้ตัวเลขการใช้จ่าย 5 ปีก่อนเป็นฐาน ปรากฏว่างบประมาณรายจ่ายของรัฐเพื่อการอุดหนุนศาสนาตกปีละประมาณ 200,000 บาท ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงพระดำริว่าเป็นค่าใช้จ่ายจำนวนไม่น้อยเลย²

ส่วนค่าใช้จ่ายที่ราษฎรใช้จ่ายบริจาคแก่วัดและสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้ ไม่สามารถจะคาดคำนวณได้ เนื่องจากหลักฐานอยู่กระจัดกระจายเกลื่อนกลาดเต็มไปหมด อย่างไรก็ตามจากประวัติวัดต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ นครก็เป็นที่ยืนยันได้เป็นอย่างดีว่าราษฎรได้บริจาคเงินเพื่อการศาสนาโดยเฉพาะเพื่อการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก³

¹ หจช., ร. 6 ศ. 1/14 รายงานกระทรวงธรรมการ ฉบับที่ 5 ประจำปี พุทธศก 2455, หน้า 11.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, ประมวลพระนิพนธ์การคณะสงฆ์, หน้า 472-475.

³ โปรดอ่านรายละเอียดเรื่องการปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ในประวัติวัดที่เคยอ้างถึงแล้วใน แถลงการณ์คณะสงฆ์ เล่มต่าง ๆ

ปัจจุบันพระธาตุนี้ยังใช้จ่ายเงินบริจาคไปเพื่อการสร้างและปฏิสังขรณ์ทุกปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนเงินนับพันล้านบาท ดังในตาราง

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 27

การใช้จ่ายเงินเพื่อบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหัวกระบะและวัดในกรุงเทพมหานคร
ที่ได้รับบริจาคจากประชาชนของปี 2507, 2522-2523.

ปี	จำนวน วัดหัว ประเทศ	จำนวน วัดที่บูรณะ ปฏิสังขรณ์	รวม จำนวนเงิน	อุโบสถ		ศาลาการเปรียญ		รั้วหรือกำแพง		วิหาร		กุฏิ		อื่น ๆ	
				จำนวน วัด	เงิน	จำนวน วัด	เงิน	จำนวน วัด	เงิน	จำนวน วัด	เงิน	จำนวน วัด	เงิน	จำนวน วัด	เงิน
2507															
ประเทศ	23539	-	503738701	-	126951736	-	126176528	-	-	-	29735149	-	129514573	-	91360715
กทม.	331	-	39657684	-	9390874	-	5057156	-	-	-	1412200	-	6972162	-	16825292
2522															
ประเทศ	28196	13392	4762226688	2379	2079886477	3068	950562737	2222	232417864	595	294729127	4122	828126362	1665	376504121
กทม.	399	363	287406388	63	130446028	48	50973897	40	10779847	26	20555073	93	50447184	93	24204359
2523															
ประเทศ	30179	11862	4056204874.13	2209	1521679633	2705	821271554.50	1593	254477374.50	568	309855330.83	3231	563517452.80	1486	585403528.50
กทม.	411	322	341800651.88	64	117055769	67	51145005.05	34	6387266	22	20185740.83	82	58964297	23	16587652.50

ที่มา กรมการศาสนา รายงานการศาสนา ประจำปี 2507, หน้า 180-192; 2522, หน้า 298-306 และ 2523 (อัครธานา), หน้า 292-306

เมื่อพิจารณาแล้วจะเห็นได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐและราชการต้องเสียเงินค่า
ใช้จ่ายไปในกิจการวัดและสงฆ์มีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งบางครั้งก็มีผลกระทบต่อ
ใช้จ่ายเงินแผ่นดินของรัฐด้วย ถึงในปี พ.ศ. 2439 รัฐของต้องงบประมาณรายจ่ายการ
ปฏิสังขรณ์วัดกัลยาณมิตรลง เนื่องจากไม่มีเงินงบประมาณแผ่นดินจ่ายให้ และเพื่อนำเงิน
จำนวนนี้ไปใช้จ่ายในกิจการของรัฐที่จำเป็นมากกว่า¹

เศรษฐกิจวัดและผลกระทบต่อเศรษฐกิจและสังคม

ก็จะเห็นแล้วว่า เศรษฐกิจวัดกรุง เทพมหานคร ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัว เจริญเติบโตขึ้นอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน วัดบางส่วนได้กลายเป็น
เป็นสถาบันการเงินและผลประโยชน์ที่มีทรัพย์สินหมุนเวียน

อย่างไรก็ตาม ในสังคมศักดินายุคนี้วัดยังมีบทบาทสูงต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
เช่นกัน ก็จะเห็นได้ว่า การเกิดวัดหลายแห่งทำให้เกิดชุมชนใหม่ ๆ และการขยายตัวของ
ชุมชนอันมีผลต่อการขยายตัวของเมืองและเศรษฐกิจในเวลาต่อมา การสร้างและปฏิสังขรณ์
วัดทำให้เกิดการจ้างงานบางส่วนโดยเฉพาะแรงงานกรรมกร และช่างฝีมือบางประเภท เช่น
ช่างปูน ช่างไม้ ช่างปั้น ช่างแกะสลัก ช่างเขียน และช่างประดับกระจก ลงรักปิดทอง ดังเช่น
การก่อสร้างพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตร ทำให้เกิดการจ้างงานจำนวนมาก แต่แรงงานเหล่านี้
นี้บางส่วนก็เป็นแรงงานเกณฑ์ ซึ่งยังคงมีอยู่ในคันธจักรกาล นอกจากนี้ยังทำให้เกิดการค้าและ
อาชีพบางอย่างคึกคักมากด้วย เช่น การค้าวัสดุก่อสร้าง กระเบื้อง ซึ่งบางส่วนสั่งจากต่าง
ประเทศ เป็นต้น

บทบาทที่สำคัญของวัดในสมัยนี้อีกประการหนึ่ง ซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจและสังคมคือ
การสร้างกำลังคนมารับใช้สังคม เช่น ข้าราชการ หรือสร้างประชากรให้มีคุณภาพ ผ่านระบบ

---

¹ หจข., ร. 5.ศ. 6/13 ปฏิสังขรณ์วัดกัลยาณมิตร พระราชหัตถ์เลขาถึง
เจ้าพระยาวรคันบดินทร์, 9 มีนาคม ร.ศ. 115, หน้า 32.

การศึกษาที่จัดโดยวัด ซึ่งแม้จะไม่ประสบความสำเร็จสมบูรณ์ แต่ก็ได้สร้างแรงกระตุ้นให้ การเปลี่ยนแปลงคุณภาพของกนิใหม่ประสิทธิภาพมากขึ้นกว่าเดิม อีกทั้งยังเป็นสถาบันสำหรับ เดือนฐานะทางสังคมของกนิในสมัยนั้นด้วยซึ่งมีตัวอย่างปรากฏอยู่ทั่วไป

ในทางสังคม วัดเห็นสถาบันที่ให้ ความเหมาะสมแก่กนิในสังคม เป็นแหล่งระบาย ความอัดอั้นหรือทางเลือกให้แก่กนิบางกลุ่มในสังคมและยังมีคุณูปการอันยิ่งใหญ่ต่อสังคมในฐานะ เป็นสถาบันที่ให้บริการแก่สังคม ส่งเคราะห์สังคมในหลายด้าน ดังเช่น เป็นสถานพยาบาล เป็นที่พักแรมคนเดินทาง เป็นโรงเรียน เป็นที่อาศัยของกนิตกยากให้บริการประเพณีเกี่ยวกับชีวิต ตลอดจนถึงการประกอบพิธีกรรม เพื่อตอบสนองความต้องการทางศาสนาของกนิในสังคม รวมทั้งเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมของชาติ สำหรับรัฐวัดเป็นแหล่งคุมกำลังคน เป็นที่สร้างฐานะอำนาจของผู้ปกครองบางกลุ่ม เป็นที่สร้างไว้ซึ่งความเชื่อและความมั่นคงของระบบศักดินา และประการที่สำคัญคือ เป็นศูนย์รวมจิตใจของกนิในชุมชน

แม้กระนั้นบทบาทเหล่านี้ของวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ก็เริ่มจะลดน้อยลงและถูกแทนที่ โดยสถาบันอื่น ๆ จนในปัจจุบันวัดในกรุงเทพมหานครเกือบจะไม่มีบทบาทสำคัญดังแต่ก่อน คงเป็นแค่เพียงสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา บทบาทของวัดที่เสื่อมสลายลงนั้นอาจจะได้มีการศึกษากันต่อไป

ในทางตรงกันข้าม การบวชพระทำให้เกิดการสูญเสียกำลังคนของรัฐ การใช้จ่ายเงินจำนวนมากเพื่อสร้างและปฏิสังขรณ์วัดเป็นการบั่นทอนรายได้แผ่นดินของรัฐและประชาชน เมื่อพิจารณาอย่างลึกซึ้งแล้ว จะพบว่าสถาบันวัดในสมัยนี้ซึ่งยังคงอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจศักดินาผสมทุนนิยม ก็ยังเป็นส่วนหนึ่งของระบบศักดินาและดำรงฐานะของผู้ถูกกดขี่ผลผลิตส่วนเกินของสังคมร่วมกับชนชั้นศักดินาอยู่ วัดได้อาศัยอภิสิทธิ์บางอย่างเข้าครอบครองทรัพย์สินที่สำคัญและแปลงทรัพย์สินเหล่านั้นโดยความช่วยเหลือของรัฐมาเป็นผลประโยชน์และความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจของวัด ในขณะที่วัดถ่ายเทส่วนเกินจากรัฐ วัดก็ได้ถ่ายเทส่วนเกินจำนวนมหาศาลจากราษฎรด้วย ดังนั้นเศรษฐกิจวัดจึงเติบโตขึ้นท่ามกลางการสูญเสียของเศรษฐกิจส่วนใหญ่ เนื่องจากวัดมีใจนำทรัพย์สินเหล่านั้นไปใช้เพื่อตอบแทนแก่สังคมและเศรษฐกิจส่วนรวมเท่าที่ควร

ตรงกันข้ามวัดโคกหมุ่เทพริษย์สิ้นส่วนเกินเหล่านี้ไปกับการสร้างและปฏิสังขรณ์
ถาวรวัตถุต่าง ๆ อย่างมากมาย ซึ่งถ้าพิจารณาในแง่เศรษฐกิจแล้ว เป็นการสูญเสียทรัพยากร
ของชาติ ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ในส่วนหนึ่งเศรษฐกิจวัดก็มีส่วนบั่นทอนต่อเศรษฐกิจและสังคม
ส่วนรวมและก่อให้เกิดการสูญเสียทางเศรษฐกิจ ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะปรากฏชัดยิ่งขึ้นใน
ปัจจุบัน อย่างไรก็ตามในส่วนหนึ่งวัดก็ได้นำทรัพย์สินของวัดออกตอบแทนแก่สังคมและเศรษฐกิจ
ในด้านการใช้จ่ายเพื่อให้บริการแก่สังคม ประการที่สำคัญ การหาเงินผลประโยชน์ของวัด
มุ่งไปในกิจการทางศาสนาากกว่าเพื่อธุรกิจการค้าหากำไร เหนือสิ่งอื่นใดวัดได้ทำหน้าที่
ตอบสนองความต้องการทางจิตใจของสังคมอย่างที่ไม่ใช่สถาบันใดในสังคมมีบทบาทและสามารถ
กระทำได้ คุณสมบัติอันยิ่งใหญ่ของวัดในด้านนี้ไม่สามารถจะประเมินด้วยมูลค่าทาง
เศรษฐกิจได้

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย